

Dragomanov
Ukrainian
State
University

Jean Monnet Chair
SCAES
Social and Cultural Aspects
of European Studies

Jean Monnet Centre of Excellence
ESSE
European Studies of
Social Innovators in Education

Co-funded by
the European Union

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В ОСВІТІ

EU PRACTICES OF SOCIAL COHESION IN EDUCATION

Didactic materials

Dragomanov
Ukrainian
State
University

Jean Monnet Chair
SCAES
Social and Cultural Aspects
of European Studies

Jean Monnet Centre of Excellence
ESSIE
European Studies of
Social Innovations in Education

Co-funded by
the European Union

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В ОСВІТІ

EU PRACTICES OF SOCIAL COHESION IN EDUCATION

Didactic materials

Дидактичні матеріали підготовлені в рамках імплементації проекту Кафедра Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR та у співпраці з проектом Центр Досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» EU Studies of Social Innovation in Education (ESSIE) Jean Monnet Centre of Excellence ESSIE - 101085552 - ERASMUS-JMO-2022-COE

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Рецензенти:

Батченко Л. В. – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, академічний координатор центру досконалості Жана Монне;

Кочубей Н. В. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;

Оржель О. Ю. – доктор наук з державного управління, доцент, головний науковий співробітник відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти НАПН України

Є 24 **Європейські практики соціальної згуртованості в освіті. (EU practices of social cohesion in education):** дидактичні матеріали / Розробники: д. філос. н., проф. М. О. Нестерова, д. екон. н., проф. М. М. Деліні. Суми. Університетська книга. 2022. 80 с.

Дані дидактичні матеріали узагальнюють дослідження соціальної згуртованості в НПУ імені М.П. Драгоманова, які відбувались в рамках імплементації проєкту Кафедра Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES) та у співпраці з проєктом напряму Жана Монне – Центром Досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» (ESSIE), а також для підтримки сталості проєктів Жана Монне – Проєкт Жана Монне «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (EVDISD) та Модуль Жана Монне «Соціальна згуртованість в освіті та врядуванні» (SCEGES).

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

УДК 316.74:37(4)(072)

© Нестерова М. О., Деліні М. М., 2022
© Університетська книга, 2022

Вступ	4
1. Актуальність дослідження практик соціальної згуртованості	6
2. Історія досліджень практик соціальної згуртованості в УДУ імені Михайла Драгоманова (НПУ ім. М.П. Драгоманова)	8
3. Методологія досліджень соціальної згуртованості в освіті	12
3.1. Практика досліджень соціальної згуртованості в освіті	20
4. Подальші методологічні дослідження соціальної згуртованості	45
4.1. Довіра та соціальна згуртованість освітніх спільнот	45
4.1.1. Методологія дослідження довіри	46
5. Дослідження міжкультурного аспекту соціальної згуртованості	56
5.1. Методологія дослідження міжкультурного аспекту соціальної згуртованості	59
6. Заключне слово	73
Рекомендована література	78

Вступ

Прагнення України бути повноправним членом Європейського простору вищої освіти вимагають певного прикладного виміру, ефективних дій згідно координат просування цінностей соціальної згуртованості, довіри та міжкультурного діалогу в освітньому просторі. Баланс практичного та теоретичного повинен фокусуватися також на вирішенні поточних соціетальних проблем, що суттєво переосмислює місію освіти в нових координатах глобалізації. Завдання для вищої педагогічної освіти також полягає у задоволенні потреб у підготовці вчителів, щоб реалізувати освітній підхід у просуванні соціальної згуртованості та культурного різноманіття та висвітлити можливі шляхи набуття відповідної компетентності серед всіх стейкхолдерів освітньої сфери.

Дидактичні матеріали для освітян з розвитку соціальної згуртованості мають на меті дати методичний посібник з прикладами дослідження та завданнями для розвитку соціальної згуртованості в освітніх спільнотах, з урахуванням та наведенням кращих європейських практик в сфері соціальної згуртованості. Одним із кращих методів є підготовка кейс-студій з позитивними прикладами розвитку соціальної згуртованості в різних освітніх установах. Можливо також освітянам слід подумати на розробкою сценаріїв, де акцентується на важливості співпраці, комунікації та роботи в команді для досягнення спільних цілей. Подібні сценарії вже успішно використовуються в неформальній освіті, в проєктах за підтримкою міжнародних організацій – ПРООН, Британської Ради в Україні, Гете Інституту, Фонду «Відродження» та ін. Під час національного освітнього форуму «Еджкемп», було неоднаразово проведення тренінгів і семінарів для вчителів з методик роботи над розвитком соціальної згуртованості в класах. Також тренінги проводились під час конференцій, літніх шкіл та заходів міжнародних проєктів, де також було створено та представлено спільноті освітян серії інтерактивних вправ та групових завдань, спрямованих

на покращення співпраці та взаєморозуміння. Проєкт за підтримки МОН України «Розвиток соціальної згуртованості суб'єктів освітнього простору» був першим спільним проєктом, який включав в себе різні соціальні групи (учні, вчителі, батьки) для сприяння їх взаєморозумінню та співпраці. Реалізація міжнародних проєктів по темі соціальної згуртованості, наприклад, Модуль Жана Монне «Соціальна згуртованість в освіті та управлінні: Європейські Студії», дав можливість проведення вебінарів та лекцій для освітян щодо важливості соціальної згуртованості та шляхів її розвитку в освітньому середовищі. Сайти зазначених проєктів стали окремими ресурсами для самостійного навчання, які дозволяють самостійно вивчати та розвивати соціальну згуртованість. Однією із найважливіших завдань як освітніх проєктів, так і дидактичних матеріалів, є формування сильних партнерств, що є невідкладною потребою, особливо в нинішніх кризових умовах. Заохочення взаємодії між освітніми установами, громадськістю та органами влади через формування партнерств для спільної роботи над розвитком соціальної згуртованості має бути постійним пріоритетом нашої освітньої політики та практики реалізації освітніх та дослідницьких проєктів.

Ці матеріали мають за мету не лише теоретичне усвідомлення соціальної згуртованості, але й висвітлення практичної реалізації цих ідей у різних освітніх контекстах.

1. Актуальність дослідження практик соціальної згуртованості

Соціальна згуртованість є одним із найважливіших параметрів, який характеризує ступінь соціальної зрілості, “здоров’я” суспільства. Безумовно, і досвід країн Європейського Союзу доводить, що актуальність європейських практик соціальної згуртованості в освіті може бути важливою для розвитку сучасного суспільства та покращення якості освіти. Декілька аспектів підтримує цю актуальність:

Сприяння різноманітності та інклюзії:

Європейські практики акцентують на різноманітності, інклюзії та взаєморозумінні в освітньому середовищі. Це важливо для формування толерантного суспільства та підготовки студентів до роботи в різноманітних командних середовищах.

Розвиток соціальних та міжкультурних навичок:

Ефективна соціальна згуртованість в освіті допомагає учням розвивати соціальні та міжкультурні навички. Це стає важливим у глобалізованому світі, де спілкування з різними культурами є не тільки можливістю, а необхідністю.

Створення сприятливого середовища для навчання:

Практики соціальної згуртованості сприяють створенню сприятливого навчального середовища, де студенти чи учні відчувають підтримку один одного та вчителів, викладачів, а також і адміністративного персоналу освітніх закладів.

Запобігання ексклюзії (виключення):

Системи, що прагнуть до соціальної згуртованості, можуть бути ефективними в запобіганні відсутності та виключення учнів з освітнього процесу, сприяючи розвитку всіх студентів, рівню інклюзивності освітньої спільноти.

Розвиток громадянської відповідальності:

Освіта, яка акцентує на соціальній згуртованості, може сприяти розвитку громадянської відповідальності та активної громадянської позиції студентів, а також і учнів.

Підтримка організаційної культури та добродійності:

Соціальна згуртованість в освіті може сприяти розвитку позитивної організаційної культури та добродійності серед студентів

та викладачів, учнів і вчителів, адміністративного персоналу, наукових робітників.

Викорінення дискримінації та нерівності:

Запровадження практик соціальної згуртованості може сприяти викоріненню дискримінації та зменшенню нерівностей у доступі до якісної освіти. Також цей аспект важливий для відновлення суспільства, розділеного війною, що буде одним із найскладніших викликів повоєнного відновлення України.

Загалом, європейські практики соціальної згуртованості в освіті важливі для розвитку сучасного суспільства, де співпраця та взаєморозуміння відіграють ключову роль у досягненні сталого розвитку та гармонії.

Дослідження європейських цінностей в освіті, зокрема, цінностей соціальної згуртованості, проведене в Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова (НПУ ім. М.П. Драгоманова), який у грудні 2022 р. був реорганізований в Український державний університет імені Михайла Драгоманова (УДУ імені Михайла Драгоманова) в рамках міжнародних проєктів, свідчить про важливість вивчення та розуміння концепту соціальної згуртованості в контексті освіти

2. Історія досліджень практик соціальної згуртованості в УДУ імені Михайла Драгоманова (НПУ ім. М.П. Драгоманова)

Важливість соціальної згуртованості не тільки в суспільстві, а й в освітньому середовищі постійно зростає. Тільки через згуртовані спільноти ми можемо вирішувати складні проблеми нашого суспільного буття. Відомий факт, що в згуртованому колективі взаємодопомога є основою успіху, бо дає можливість ефективно будувати та відновлювати колективний ресурс. При чому маються на увазі не тільки учнівські колективи, а всі спільноти освітнього простору. Саме тому освітяни НПУ ім. М. П. Драгоманова активно підтримали всеукраїнський проект «Розвиток соціальної згуртованості суб'єктів освітнього процесу», який розпочався з вересня 2016 року відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 05.08.2016 р. №951 «Про утворення робочої групи та затвердження плану заходів робочої групи з питань розвитку соціальної згуртованості суб'єктів освітнього процесу». Цей проект був створений з метою об'єднання всіх зацікавлених учасників для сприяння створенню комфортного та безпечного освітнього середовища в соціокультурному просторі. Суб'єктами освітнього середовища є вчителі (викладачі), учні (студенти), представники громади та громадськості (батьки), ЗМІ, органи влади та ін. Цей комплексний підхід визначив основним завданням проекту розвиток культури згуртованості в освітньому середовищі шляхом вдосконалення інформування, надання знань і навичок, налагодження ефективної комунікації. В проекті передбачено не тільки проведення міжвузівської підготовки, а й розробка та удосконалення програми професійної майстерності для лідерів громадянської спільноти та керівників державних адміністрацій, голів ОТГ та керівників закладів середньої освіти, які приймали участь в проекті, а це більш ніж 160 закладів по всій Україні. В проекті передбачено не тільки налагодження ефективної взаємодії між учнями, вчителями та батьками, а й вирішення більш глобальних проблем освітнього середовища, зокрема, винаходження нових підходів в інклюзивній освіті, згуртування не тільки в середині класу або навчального закладу, а й в спільноті, в суспільстві загалом. Даний проект був переважно

орієнтований на завдання Нової української школи (НУШ), в ньому більшість закладів-учасників представляють середню освіту. Але важливість розвитку згуртованості в університетських спільнотах, в першу чергу, в спільнотах педагогічних закладів вищої освіти, є також невідкладним та складним завданням для реалізації успішної освітньої стратегії України. Також як і для середньої школи, від рівня розвитку студентського колективу, ступеня його згуртованості, залежить ефективність навчання всієї групи, а також психологічний комфорт кожного її члена.

Дидактичні матеріали є продовженням наукових розробок проблематики соціальної згуртованості, що тривають з 2016 року в НПУ ім. М. П. Драгоманова. Інтерес дослідників до теми соціальної згуртованості, зокрема в освіті, став зростати ще в процесі дослідження когнітивних технологій колективом лабораторії соціальних вимірів когнітивістики, що була відкрита під керівництвом професора М. О. Нестерової в Науково-дослідному центрі когнітивістики НПУ ім. М.П. Драгоманова, який очолює ректор університету академік В.П. Андрущенко. Важливість та актуальність цієї проблематики підтвердилась в ході виконання науково-дослідної теми «Концептуалізація когнітивних технологій в освіті» (науковий керівник теми – академік В.П. Андрущенко, відповідальний виконавець – професор М.О. Нестерова). Діджиталізація, «онлайн дрейф» сучасної освіти актуалізували проблематику згуртування в освітніх спільнотах ще до пандемії. В звичайному освітньому середовищі це також відповідає соціальному запиту. З 2016 р. триває проект за підтримки МОН України «Розвиток соціальної згуртованості суб'єктів освітнього процесу», в який ввійшло за умовами конкурсного відбору більш ніж 160 шкіл з усіх регіонів України (перевага віддавалась так званим «опорним школам», «школам, орієнтованим на громаду»). В ході практичних просвітницьких заходів відчувалась нагальна потреба всіх освітян, в першу чергу, представників вищої освіти, розібратися з цим феноменом, подолати розбрат та відчуженість, сприяти розвитку соціальної згуртованості в різних сферах та проявах. Це також було підтверджено результатами проекту, який вже успішно завершився в НПУ ім. М. П. Драгоманова – Модуль Жана Монне «Розвиток соціальної згуртованості в освіті та врядуванні: Європейські Студії» (SCEGES) 587057-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE (керівник проекту професор М. О. Нестерова),

в ході якого також було проведено практичні заходи, спрямовані на дослідження і розвиток соціальної згуртованості, в тому числі і в освітньому середовищі. Практичний досвід, який був отриманий в цих проєктах, а також створені міжнародні та національні наукові партнерства, призвели до того, що тема соціальної згуртованості розробляється більш концептуально в НПУ ім. М. П. Драгоманова – з 2020 року виконується науково-дослідна тема «Стратегії розвитку соціальної згуртованості українського суспільства: соціокультурний та освітній виміри» (також під керівництвом ректора академіка В.П. Андрущенко, відповідальним виконавцем є професор М. О. Нестерова).

А дослідження саме Європейських Студій соціальної згуртованості в освіті почались з впровадження в НПУ ім. М.П. Драгоманова Модулю Жана Монне «Соціальна згуртованість в освіті та врядуванні: Європейські Студії» (2017–2020) під керівництвом професора М. Нестерової. У 2020 році університет імені М. П. Драгоманова став виконавцем двох міжнародних наукових проєктів – Кафедри Жан Моне «Соціальні та культурні аспекти європейських досліджень» (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR та Проєкту Жана Моне «Цінності ЄС: Різноманітність та інклюзія для сталого розвитку» (EVDISD) 620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT. Ці проєкти передбачають дослідження та поширення європейських цінностей та успішних практик їх ствердження у навчальних курсах, що стосуються міжкультурного діалогу, європейської політики соціальної згуртованості, культурної політики ЄС та інших.

Методологія аналізу соціокультурних аспектів соціальної згуртованості, яким чином культура може виступати як керуючий параметр згуртування та, відповідно, соціального розвитку суспільства розкривається та досліджується в іншому проєкті напряму Жана Монне – Кафедри Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES) – 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR (Професор Кафедри Жана Монне – М.О. Нестерова), що впроваджується в НПУ ім. М.П. Драгоманова у 2020-2023 рр.

З 1 листопада 2022 р. почалось впровадження нового проєкту напряму Жана Монне – Центр досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті», – European Studies of Social Innovation in Education – ESSIE (2022-2025). який очолює професор М. Нестерова. Створення Центру досконалості

Жана Моне має на меті пов'язати найкращі результати досліджень у сфері соціальних інновацій із педагогічною діяльністю, отже, запропонувати нові форми викладання і методи навчання та навчальні програми з особливим акцентом на соціальних інноваціях та залученні громади та молоді, розвитку соціальної згуртованості українського суспільства. Цей проєкт став, дійсно, досконалим продовженням Європейських Студій соціальної згуртованості для розвитку системи вищої освіти України, що реалізувались в НПУ ім. М.П. Драгоманова, відтепер вже УДУ імені Михайла Драгоманова. Тому дані дидактичні матеріали будуть поширені також і через канали просування проєкту Центра Досконалості «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті», через сам Центр, який офіційно створено 30 серпня 2022 р. в структурі тоді ще НПУ ім. М.П. Драгоманова. Після реорганізації Центр продовжує свою роботу на рівні університету, має свою кадрову структуру, яка сприяє ефективному вирішенню поставлених завдань, серед яких одним із найважливіших є розвиток соціальної згуртованості в освіті, рушійна сила соціальних інновацій.

Важливо підкреслити, і більш детально про це буде викладено далі, що методологія дослідження практик соціальної згуртованості в освіті розробляється в ході самих заходів згуртування, до яких можна віднести поширювальні заходи – міжнародні дослідницькі семінари, круглі столи, секції на конференціях, що є ознакою та завданням ефективного впровадження проєктів напряму Жана Монне. Багато подібних заходів, що можуть розглядатися як по-справжньому методологічні, були реалізовані за участі та підтримки спільноти Жана Монне в Україні: українських професорів кафедр Жана Моне, координаторів Модулів та Проєктів, Асоціацій, керівників Центрів Досконалості Жана Монне, членів Української асоціації професорів та дослідників європейської інтеграції (APREI), Асоціації дослідників цінностей ЄС в освіті (AREVE), Української Асоціації дослідників освіти (УАДО) та ін.¹

¹ Нестерова М., Заможський А. Практики соціальної згуртованості у вищій освіті для сталого розвитку. Вища освіта України. – 2021. – № 3. – С. 39–45.

3. Методологія досліджень соціальної згуртованості в освіті

Дані дидактичні матеріали надають можливість освітянам та консультантам в сфері освіти досліджувати рівень згуртованості освітніх спільнот. Таким чином, надані методологічні інструменти дають достатньо детальний опис застосованого методологічного інструментарію, щоб можна було провести за даною методологією власне дослідження.

Практикою не тільки дослідження, а й розвитку соціальної згуртованості освітніх спільнот стало проведення фасилітаційної сесії «Пошук спільних цінностей та смислів для сталого розвитку спільнот» в рамках Міжнародної літньої школи «ПРИНЦИПИ ТА ЦІННОСТІ ЄС: РІЗНОМАНІТТЯ ТА ІНКЛЮЗІЯ В ОСВІТІ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ». Літня школа відбулася 5–9 липня 2021 року на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького для здобувачів вищої освіти, молодих вчених, аспірантів, докторантів, дослідників та викладачів, представників громадянського суспільства. Літня школа проводилася в рамках імплементації Проєкту ЄС Еразмус+ «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (EVDISD) у співпраці з Кафедрою Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES), Кафедрою Жана Монне Jean Monnet Chair «EU Climate Leadership» та за підтримки Національного Еразмус+ офісу в Україні.

Всі п'ять днів Літньої школи були наповнені різноманітними науково-практичними активностями, які були спрямовані на дослідження теми згуртованості, різноманіття та інклюзії для сталого розвитку освіти, практики розвитку освітніх спільнот. Зокрема, важливою темою стало дослідження цінностей, як стрижнів майстер-класи «Формування ціннісних уявлень студентів на основі когнітивного та герменевтичного підходів» та «Діалог як цінніснесмисловий конструкт зростання від «Я» до «Ми»), воркшоп «Вища школа в ракурсі інтеграції до європейського науково-освітнього простору: побудова інклюзивного, інноваційного, соціально згуртованого суспільства»; семінар-практикум «Я та Інші: психологічна готовність до «інклюзивної» взаємодії». Літня школа дозволила

учасникам поділитися міжнародним досвідом, кращими освітніми практиками. Важливі теми, які були презентовані європейськими партнерами проєкту – професором Д. Спунбер (Університет Генуї, Італія) та професором М. Бласковою (Університет Жиліна, Словаччина) також стосувались цінностей, соціальної згуртованості та соціальної інклюзії, сталого розвитку вищої освіти та суспільства.

Проведена в заключний, п'ятий день літньої школи, фасилітаційна сесія «Пошук спільних цінностей та смислів для сталого розвитку спільнот» (професор М. О. Нестерова, здобувач А. Заможський) була направлена в першу чергу на практику розвитку соціальної згуртованості університетських спільнот. Але слід зазначити, що застосування цієї методології не потрібно обмежувати виключно освітніми спільнотами, можливе її застосування в інших соціальних системах. Як можна побачити із задекларованої теми сесії, основою є пошук спільних цінностей та сенсів. Після презентації та обговорення важливості теми соціальної згуртованості та ціннісної орієнтації освіти для сталого розвитку було проведено практичне завдання. Не випадково обрані метафора та назва цього завдання – «Вітрильник», що дозволяє підключити потужні когнітивні механізми креативності та стратегічного мислення учасників. Метафоричний образ вітрильника закликає до динамічних асоціацій розвитку, згуртування та ефективної спільної дії. Практично робота учасників проводилася за трьома напрямками:

- «Що рухає нас уперед», де учасники обговорювали напрямки розвитку, спільні сенси та сили, що сприяють розвитку спільнот, зокрема університетської спільноти, та вищої освіти в цілому;
- «Що тримає нас на плаву», де учасники обговорювали ті процеси, які дають можливість існування спільноти, як такої;
- «Що тягне нас униз», де учасники обговорювали проблеми, перепони та загрози, які заважають, або загрожують розвитку університетів, вищої освіти взагалі.

В фасилітаційній сесії прийняло участь більш ніж 40 учасників в аудиторії офлайн (переважно представників МДПУ та НПУ ім. М.П. Драгоманова) та більш ніж 120 учасників онлайн з більш ніж 15 університетів та інших навчальних закладів. Роботу в аудиторії

проводили за допомогою робочих груп, які презентували свої нароби на фліпчартах з трансляцією онлайн. Робота онлайн учасників проводилася за допомогою онлайн інструменту «jamboard» (<https://jamboard.google.com>), а також модерувалась професором М. Деліні (НУБіП) в форматі вільного доступу та структурованого обговорення.

Узагальнені результати напрацювань щодо чинників розвитку соціальної згуртованості та, відповідно, результати пошуку спільних сенсів можуть бути представлені наступним чином:

«Що тягне нас уперед» – створення нового знання; інноваційний розвиток; міжнародна колаборація; економічна привабливість; загроза тотальної економічної катастрофи; орієнтація на вирішення проблем людства; діалог поколінь; прагнення до європейського рівня розвитку; надія на зміни на краще; потреба саморозвитку та реалізації; місія передачі знання майбутнім поколінням.

«Що тримає нас на плаву» – ентузіазм; позитивний міжнародний досвід; запити суспільства; кадровий потенціал; фундаментальні знання; соціальна відповідальність; відданість професії; наукова спадщина; родинні зв'язки; традиції; колектив (соціальна згуртованість колективу).

– «Що тягне нас униз» – відсутність/недостатність підтримки держави; абсолютизація академізму; архаїчний менеджмент; не орієнтованість на ринок праці; протиріччя між цілями освіти та інституційними цілями; різниця у поглядах; професійне вигорання; застаріла матеріально технічна база; рівень заробітної плати в освіті; конформізм (як не бажання виходити з зони комфорту); розрив між теорією та впровадженням у практику; надмірна бюрократизація.

Звісно, різноманіття думок було значно більше, але за когнітивними практиками фасилітації (прийняття спільних рішень) представлені результати були належним чином отримані та оброблені, що дозволяє їх вважати найбільш характерними для аудиторії, яка приймала участь у фасилітаційній сесії.

Окрім отримання раціональних результатів усвідомлення, раціоналізації та візуалізації спільних сенсів, важливим емоційним результатом фасилітаційної сесії стало потужне відчуття єдності, цінності відкритого спілкування, що практично вплинуло на під-

вищення рівня довіри між учасниками та загальний розвиток соціальної згуртованості освітньої спільноти¹.

Вищезазначена методологія не тільки дослідження, а й розвитку соціальної згуртованості може бути успішно застосована в інших навчальних закладах, в територіальних громадах. Але ця методологія більш спрямована саме на розвиток соціальної згуртованості, довіри в спільнотах. Для моніторингу та оцінювання рівню соціальної згуртованості краще використовувати не фасилітаційні, а соціологічні інструменти. Саме в такому напрямі авторами цих дидактичних матеріалів було проведено серію досліджень рівню соціальної згуртованості університетських спільнот.

Для досліджень було адаптовано модель «Радар соціальної згуртованості». (Social Cohesion Radar)². Важливість методологічного та практичного застосування цієї моделі визначається тим, що такий складний соціокультурний феномен як соціальна згуртованість, не може бути виміряна прямо, на відміну від, наприклад, фізичних показників (температура, щільність, зв'язність та ін.). Це складний соціальний концепт, який описується, відповідно, складною системою параметрів у вигляді низки окремих показників, які об'єднані в загальний індекс. «Соціальні характеристики (у нашому випадку – соціальна згуртованість), які не можуть бути безпосередньо виміряні, часто називають конструктами й вимірюють за допомогою факторів або прихованих характеристик. Соціальну згуртованість можна визначити як ступінь соціальної спільності в територіально визначеній геополітичній спільноті. Соціальна згуртованість є характеристикою колективу, що проживає у структурі, а не окремих його членів. Згуртоване суспільство може характеризуватися надійними соціальними відносинами, позитивною емоційною пов'язаністю своїх членів зі спільнотою / державою й вираженим акцентом на загальне благо³. Слід зазначити, що ори-

¹ Нестерова М., Заможський А. Практики соціальної згуртованості у вищій освіті для сталого розвитку. Вища освіта України. – 2021. – № 3. – С. 39–45

² Dragolov, G., Ignác, Z., Lorenz, J., Delhey, J., & Boehnke, K. (2013). Social Cohesion Radar Measuring Common Ground: An international Comparison of Social Cohesion Methods Report. The way of access: http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf

³ Bondarenko, M. & Babenko, Svitlana & Borovskiy, Oleksiy. (2017). SOCIAL COHESION IN UKRAINE (THE EXPERIENCE OF APPLICATION OF BERTELSMANN STIFTUNG METHOD TO EUROPEAN SOCIAL SURVEY DATA). Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology. 8. 58–65.

гінальна модель соціальної згуртованості, «Радар соціальної згуртованості», може бути застосована для спільнот різного рівня, без підкреслення територіального спільного проживання (саме тому, авторами даної статті було застосовано цю модель на рівні університетської спільноти).

Особливість моделі «Радар соціальної згуртованості» полягає в ієрархічній структурі цих показників, які описують складний концепт соціальної згуртованості. Це структура генералізованих доменів, кожен з яких описується трьома сферами, кожна з цих трьох сфер описується показниками, які можуть бути виміряні окремо. Фактично, кожна з цих сфер є цінностями, які проявлені в суспільному житті, в даному випадку в освітньому середовищі.

Так, домен «Соціальні відносини» включає такі сфери:

- соціальні зв'язки,
- віра в людей ;
- прийняття інакшості.

Домен «Пов'язаність» містить такі сфери:

- силу ідентифікації себе з державою / спільнотою,
- рівень довіри до інститутів;
- відчуття справедливості.

Третій домен, «Орієнтація на загальне благо», охоплює сфери:

- рівень солідарності та взаємодопомоги,
- ступінь визнання соціальних норм;
- ступінь громадської залученості.

Отже, на основі методики Social Cohesion Radar аналіз показників соціальної згуртованості відбувається за наступними доменами та сферами (поведінковими характеристиками) (табл. 1).

Використаний Bertelsmann Stiftung підхід до вимірювання соціальної згуртованості спирається лише на аналіз вторинних даних. Цей метод повторно використовує дані, які вже збиралися дослідниками, щоб відповісти на подібні або інші дослідницькі запитання. Метод є загальноживим і його застосування доцільне в соціальних науках. В «Радарі соціальної згуртованості», який було застосовано для України, використані дані, що були зібрані для Європейського Соціального Дослідження (ЄСД). Аналіз вторинних даних має численні переваги. Великий масив існуючих даних дозволяє скласти показники для вимірювання соціальної згурто-

Таблиця 1

Показники соціальної згуртованості Social Cohesion Radar

Домен	Сфера	Опис (люди в цьому суспільстві...)
Соціальні відносини	Соціальні зв'язки	мають сильні соціальні зв'язки
	Віра в людей	високо довіряють одне одному
Пов'язаність	Прийняття інакшості	вважають індивідів з відмінними ціннісними орієнтаціями та стилями життя за рівноцінних
	Ідентифікація	відчувають сильний зв'язок з спільнотою та ідентифікують себе з нею
	Довіра до інститутів	мають високу довіру до інститутів
	Сприйняття справедливості	відчувають справедливе ставлення до себе
Орієнтація на загальне благо	Солідарність і взаємодопомога	відчувають відповідальність одне за одного й за добробут одне одного
	Повага до соціальних норм	поважають і дотримуються норм і правил
	Громадянська залученість	беруть участь у соціальному й політичному житті

ваності. Аналіз вторинних даних має також і недоліки (інші цілі, відсутність потрібних показників, неузгодженість джерел та ін.) але в цьому випадку вони перекриваються перевагою створення узагальненого індексу⁴. Автори «Радара соціальної згуртованості» Bertelsmann Stiftung, використовуючи SEM (моделювання структурними рівняннями) і факторний аналіз, домоглися виявлення взаємопов'язаних релевантних показників для вимірювання соціальної згуртованості. Надалі серед виділених індикаторів були відібрані найбільш вартісні й важливі для дослідження. У результаті було складено великий набір показників, які послужили основою для подальших кроків аналізу соціальної згуртованості: після того, як показники були відібрані для кожної області вимірювання, наступним кроком було визначити, чи всі ці показники фактично вимірюють ті самі характеристики (наприклад віру в людей). Це було зроблено з використанням статистичного методу – факторного аналізу, який дозволяє визначити конструкт, що не може бути виміряний безпосередньо (у нашому випадку – конкретний вимір

⁴ Dragolov, G., Ignác, Z., Lorenz, J., Delhey, J., & Boehnke, K. (2013). Social Cohesion Radar Measuring Common Ground: An international Comparison of Social Cohesion Methods Report. The way of access: http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf

соціальної згуртованості), за допомогою латентних, прихованих індикаторів, які його охоплюють⁵.

На жаль, в оригінальному дослідженні не було України, тому даних щодо положення українського суспільства на шкалі соціальної згуртованості порівняно з іншими суспільствами немає. Цей показник є ширшим за, наприклад, базову довіру чи толерантність, адже включає широкі коло вимірів. У скрутний для держави час необхідно розуміти, які сфери соціального життя потребують першочергової «терапевтичної дії», а на які можна покластись, як на більш ресурсні. Тому методика «Радар соціальної згуртованості» була адаптована та проведена в Україні фахівцями-соціологами Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За результатами цього дослідження, Україну навряд чи можна віднести до певної групи країн, виділених у дослідженні Bertelsmann Stiftung, вона радше займає проміжну позицію між державами, що пройшли пострадянську трансформацію більш та менш успішно⁶. Застосування цієї методики на рівні національному, на меншому рівні соціальної спільноти, ніж оригінальний «Радар», який застосовувався для спільноти європейських країн, було важливим для обґрунтування методологічної спроможності нашого практичного дослідження рівня соціальної згуртованості в освітньому середовищі.

Отже, за методологічну основу нашого практичного дослідження було взято вищезазначену методика Bertelsmann Stiftung («Радар соціальної згуртованості»), за якою виділяються 3 основні домени вимірів соціальної згуртованості, а саме: соціальні відносини, пов'язаність та орієнтація на загальне благо. Кожний з доменів складається із трьох сфер, за якою характеризуються люди. До складу «соціальні відносини» входять сфери: соціальні мережі, прийняття інакшості та віра в людей. «Пов'язаність» враховує ідентифікацію, довіру до інститутів та сприйняття справедливості. Останній домен «орієнтація на загальне благо» вклю-

⁵ Bondarenko, M. & Babenko, Svitlana & Borovskiy, Oleksiy. (2017). SOCIAL COHESION IN UKRAINE (THE EXPERIENCE OF APPLICATION OF BERTELSMANN STIFTUNG METHOD TO EUROPEAN SOCIAL SURVEY DATA). Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology. 8. 58-65. 10.17721/2413-7979/8.10

⁶ Bondarenko, M. & Babenko, Svitlana & Borovskiy, Oleksiy. (2017). SOCIAL COHESION IN UKRAINE (THE EXPERIENCE OF APPLICATION OF BERTELSMANN STIFTUNG METHOD TO EUROPEAN SOCIAL SURVEY DATA). Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology. 8. 58-65. 10.17721/2413-7979/8.10

чає солідарність та взаємодопомогу, повагу до соціальних норм та громадську залученість. З урахуванням вищеописаного підходу до побудови моделі вимірів соціальної згуртованості авторами було розроблено методика, яка дозволяє оцінити рівень проявленості тієї чи іншої сфери та доменів взагалі.

При дослідженні домену «соціальні відносини» ми маємо можливість з'ясувати рівень соціальних стосунків в тій спільноті, яка досліджується. В нашому випадку це співробітники та студенти НПУ, які складають дві різні групи, що належать до однієї спільноти. В рамках дослідження цього домену представляється можливим визначити рівень довіри людей один одному, а також їхнє ставлення до людей з іншими цінностями/поглядами/стилем життя, наскільки вони приймають думку іншого. Аналіз прив'язаності дає змогу побачити рівень зв'язку із освітньою спільнотою взагалі, а також, у нашому випадку, по двох вибіркових групах, а також наскільки вони ідентифікують себе із нею, тобто бачать себе частиною свого університету.

На цьому етапі розвитку свідомості громадян України наріжним каменем виступає проблема відповідальності, тому й оцінка відчуття відповідальності одне за одного є нагальною для сучасного національного сьогодення. Завдяки цьому ми можемо з'ясувати наскільки люди відповідальні за свої дії з урахуванням розуміння наслідків цих дій, тобто, наскільки ми усвідомлюємо, що наша діяльність має вплив на колег, підлеглих тощо. Також тут відображається міцність соціальних зв'язків в спільноті.

Повага та дотримання норм і правил відображає поведінку адекватну суспільним нормам та без девіантних відхилень, що з'ясовує ставлення до своєї соціальної спільноти та повагу до них.

Участь у соціальному/громадському та політичному житті – ступінь участі залежить від соціальної згуртованості як окремої людини, так і колективу в цілому. Чим більша залученість у позаробочу діяльність в межах спільноти, тим більше рівень згуртованості.

3.1. Практика досліджень соціальної згуртованості в освіті

Як було вже зазначено вище, модель Радару Соціальної Згуртованості дозволяє проводити дослідження для соціальних систем різного рівню складності. Із іншої сфери соціальних досліджень було взято гіпотезу щодо оцінювання складних прихованих параметрів за допомогою поведінкових проявів. Також було ґрунтовно досліджено сам оригінальний опитувальник, завдяки його наявності у відкритому доступі. На відміну від оригінального «Радару соціальної згуртованості» та його аплікації для України соціологами Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка, дане дослідження соціальної згуртованості в університетській спільноті спирається на первинні дані, які збираються за допомогою авторського опитувальника.

Даний опитувальник був розроблений для оцінки соціальної згуртованості різних спільнот на рівні суспільства, а в даному дослідженні застосована модифікована версія для освітнього середовища. Цей пілотний опитувальник дослідження соціальної згуртованості базується на моделі вимірів соціальної згуртованості, адаптованою для конкретної університетської спільноти – студентів, співробітників, викладачів НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Адаптований, скорочений опитувальник налічує 3 питання на кожну сферу, що загалом складає 27 питань, на які опитувані повинні надати відповідь.

Шкала опитувальника є прямою, від 1 до 5 для стандартизації обчислювань та подальших порівнювальних досліджень, де 1 низький рівень, а 5 – високий рівень вимірюваного показника.

Через виклики географічної віддаленості досліджуваних університетських спільнот, а потім пандемії та інших кризових станів суспільства – повномасштабної війни в Україні- опитування проводилося онлайн.

Опитувальник по вимірюванню соціальної згуртованості: онлайн анкета⁷

1. Наскільки легко Ви встановлюєте дружні стосунки у Вашій спільноті (колективі) (1 – дуже важко; 5-дуже легко)

2. Наскільки активно Ви берете участь у спільних діях вашої спільноти (колективу)? (1 – зовсім не беру участі; 5 – беру участь в усіх заходах)

3. Наскільки часто Ви спілкуєтесь з членами Вашого колективу, поза межами учбового чи робочого процесу? (1 – ніколи; 5 – дуже часто)

4. Як Ви вважаєте, Вас оточують гарні та порядні люди? (1 – це взагалі не так, таких людей взагалі нема у моєму оточенні; 5 – так, мене оточують гарні та порядні люди)

5. Якщо Ви щось зробите, на Вашу думку, як люди відреагують? (1 – усі будуть критикувати та шукати недоліки; 5- усі похвалять та будуть наголошувати на перевагах зробленого)

6. На Вашу адресу кажуть похвалу, як Ви це оціните? (1 – це нещиро, від мене хочуть чогось добитися; 5 – це справді так і мені дуже приємно, що мене оцінили правильно)

7. В разі спілкування із людьми, які відрізняються від Вас за рівнем освіти (статками, кольором шкіри, оджею, манерою говорити, тощо), чи будете Ви уважно слухати таку людину? (1 – мені байдуже, що ця людина говорить; 5 – завжди із цікавістю слухаю людей, які не схожі на мене)

8. Якщо хтось висловлює думку, відмінну від Вашої, як Ви реагуєте? (1 – агресивно, бо ця людина нічого не розуміє; 5 – шукаю раціональне зерно в почутому)

9. Чи зможете Ви спілкуватись в діловому контексті з людиною, яка має інші, наприклад, політичні погляди/уподобання? (1 – зовсім не зможу, 5 – це не важливо, для мене ділові стосунки не залежать від інших факторів)

10. Якщо у Ваших друзів виникне конфлікт із іншими людьми, як Ви себе будете вести? (1 – буду розбиратися хто з них правий і підтримаю того хто прав; 5 – байдуже хто правий, я стану на бік друзів)

⁷ Опитувальник рівня соціальної згуртованості. URL: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfvmtoI3WcowY-Z0crVF8WQ9Vt6R6bnhJaeJhevqv-yY671QGg/viewform>

11. Які почуття у Вас викликає фраза: «Я з (вставити Ваше ЗВО)!» (наприклад «Я з Драгоманова», «Я з Шевченка», тощо)? (1 – байдуже, усюди є як гарні, так і погані люди; 5 – ця фраза викликає в мене почуття гордості та (або) сили).

12. Як Ви оціните фразу: «Люди з (місця де я навчаюсь\працюю), відрізняються від інших!» (1 – ніяк, усі люди більш-менш однакові; 5 – це абсолютна правда, люди там, де я працюю\навчаюсь, дійсно відрізняються від інших)

13. Як Ви вважаєте, наскільки високою в суспільстві є довіра до інституту освіти в цілому (0 – взагалі не довіряють; 5 – довіряють повністю)

14. Як Ви вважаєте, в спільноті Вашого ЗВО якою є довіра до керівництва? (0 – взагалі не довіряють; 5 – довіряють повністю)

15. Як Ви вважаєте, наскільки в Вашому ЗВО виконуються принципи академічної доброчесності (0 – взагалі не виконуються; 5 – виконуються повністю)

16. Наскільки фраза: «Я маю те, що заслуговую», відноситься до Вас? (0 – не згоден повністю; 5 – згоден повністю)

17. «Я ставлюсь до оточуючих краще, ніж вони до мене», оцініть, наскільки дане твердження є дійсним для Вас (0 – повністю згоден; 5 – абсолютно не згоден)

18. Чи можете Ви сказати, що світ навколо Вас є справедливим? (0 – справедливості не існує взагалі; 5 – світ є справедливим)

19. Якщо Вам потрібна допомога, на Вашу думку, скільки колег придуть Вам допомогти? (0 – ніхто не прийде; 5 – придуть усі)

20. Якщо Вас попросить про допомогу колега, з яким Ви лише інколи спілкуєтесь, що Ви зробите? (0 – знайду привід, щоб відмовити; 5 – звісно допоможу чим зможу)

21. Чи відчуваєте Ви, що колектив, в якому Ви працюєте\навчаєтесь, живе як єдиний організм? (0 – ні, у нас кожен сам за себе; 5 – так, ми завжди підтримуємо один одного, не тільки по роботі, а й у життєвих ситуаціях)

22. Наскільки безпечно ви почуваетесь в Вашій спільноті (колективі), де працюєте або навчаєтесь? (0 – абсолютно спокійно; 5 – мені неспокійно, відчуваю нестабільність та\або ворожнечу)

23. Як Ви вважаєте, люди завжди мають дотримуватися правил, навіть якщо ніхто за ними не спостерігає? (1 – завжди мають

дотримуватися правил; 5 – правила зроблені для того, щоб їх порушувати)

24. На Вашу думку, чи важливо завжди поводитися згідно правил спільноти (зокрема, академічної доброчесності)? (1 – правила спільноти неможна порушувати; 5 – мені байдуже на те, як мене оцінить спільнота)

25. Наскільки активно Ви берете участь у громадських заходах, підписах петицій, мітингах, демонстраціях, акціях, зверненнях до керівництва? (1 – взагалі не беру участі; 5 – постійно беру участь)

26. Наскільки Ви залучені до діяльності політичних партій та рухів (працювали в партії, носили політичну атрибутику, розповсюджували матеріали, ...)? (1 – взагалі не беру участі; 5 – постійно беру участь)

27. Наскільки активно Ви залучені до діяльності громадських організацій (працювали в організації, створювали організацію,...)? (1 – взагалі не беру участі; 5 – постійно беру участь).

Отже, було проведено перше пілотне дослідження соціальної згуртованості дослідниками М. Нестеровою, М. Деліні та А. Заможським, де проаналізовано соціальну згуртованість в університетській спільноті, а саме співробітників та студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (НПУ). Дане дослідження було проведене у 2019 р.

Загалом було опитано 112 осіб, серед яких 47 співробітників НПУ та 65 – студентів. Після аналізу відповідей респондентів ми маємо наступні результати, які дають можливість оцінити рівень соціальної згуртованості в університеті в цілому по спільноті та по двох групах окремо:

Взагалі рівень згуртованості по НПУ складав середній рівень, в той час як «соціальні відносини» майже сягнули рівня «вище за середнє», що відображає тенденцію до більшої ваги цього домену та важливість для обох вибірковок груп соціальних відносин. В такому випадку люди орієнтовані на спілкування в своїй спільноті, для них важливим є відношення до оточуючих, адже це є запорукою ефективності соціальних відносин. Більш детальний аналіз цього домену з'ясовує, що «прийняття інакшості» має рівень вище середнього, що відображає толерантність опитуваних до оточуючих, їхніх поглядів, думок, поглядів, цінностей тощо. Найбільше значення в другому домені «пов'язаність» має «довіра до інститутів»,

що характеризує довіру до НПУ, люди впевнено себе почуваються в ньому та мають відчуття захищеності.

Домен «орієнтація на соціальні блага» займаючи також середню позицію, найбільш розкривається через сфери солідарності та взаємодопомоги, а також поваги до соціальних норм.

Наведемо отримані результати на рисунках 1–3.

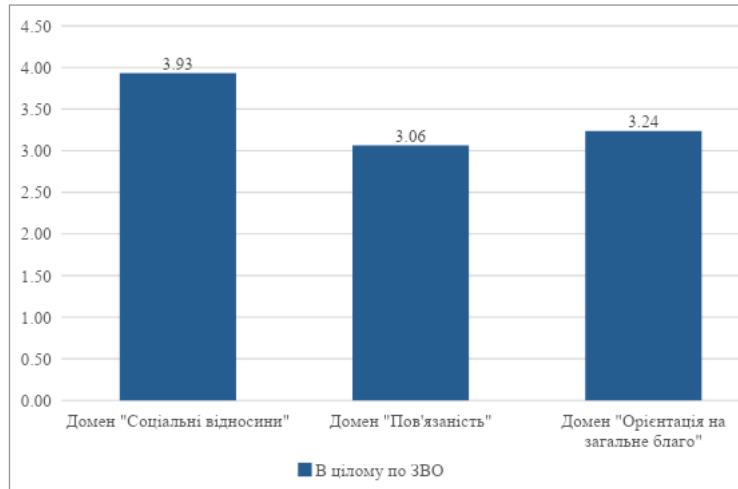

Рисунок 1. Рівень соціальної згуртованості НПУ по доменах

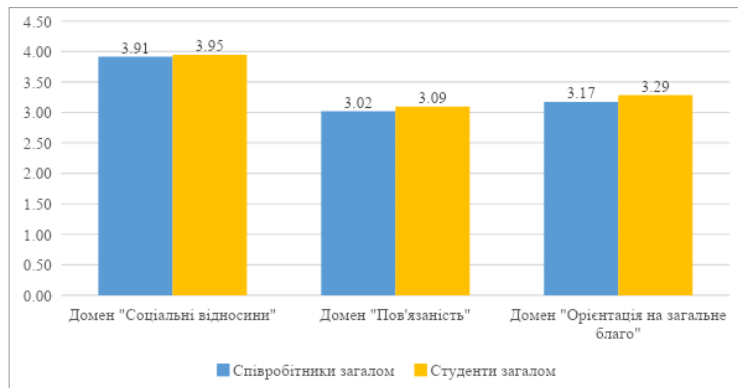

Рисунок 2. Результати вимірювання соціальної згуртованості по доменах в досліджуваних групах

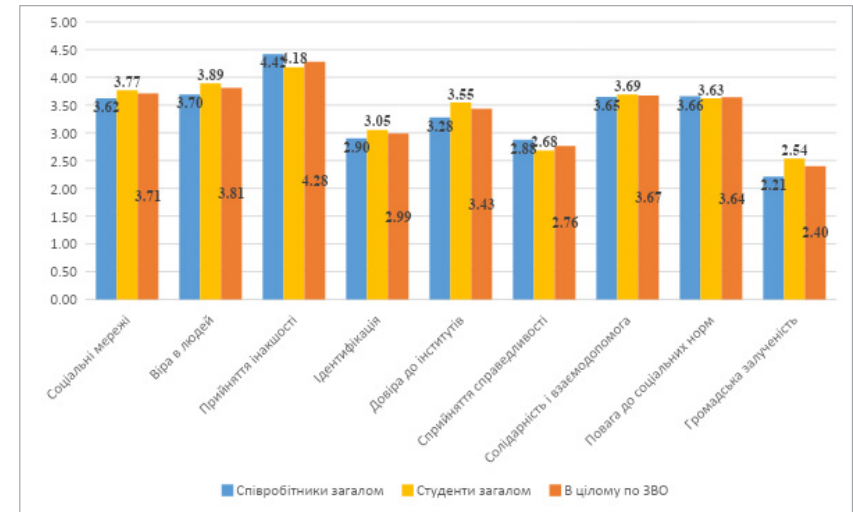

Рисунок 3. Порівняння по сферах згуртованості в двох досліджуваних групах та по ЗВО в цілому

При дослідженні домену «соціальні відносини» ми маємо можливість з'ясувати рівень соціальних стосунків в тій спільноті, яка досліджується. В нашому випадку це співробітники та студенти НПУ, які складають дві різні групи, що належать до однієї спільноти. В рамках дослідження цього домену представляється можливим визначити рівень довіри людей один одному, а також їхнє ставлення до людей з іншими цінностями/поглядами/стилем життя, наскільки вони приймають думку іншого.

Аналіз прив'язаності дає змогу побачити рівень зв'язку із освітньою спільнотою взагалі, а також, у нашому випадку, по двох вибірових групах, а також наскільки вони ідентифікують себе із нею, тобто бачать себе частиною свого університету.

На цьому етапі розвитку свідомості громадян України наріжним каменем виступає проблема відповідальності, тому й оцінка відчуття відповідальності одне за одного є нагальною для сучасного національного сьогодення. Завдяки цьому ми можемо з'ясувати наскільки люди відповідальні за свої дії з урахуванням розуміння наслідків цих дій, тобто, наскільки ми усвідомлюємо, що наша

діяльність має вплив на колег, підлеглих тощо. Також тут відображається міцність соціальних зв'язків в спільноті.

Повага та дотримання норм і правил відображає поведінку адекватну суспільним нормам та без девіантних відхилень, що з'ясовує ставлення до своєї соціальної спільноти та повагу до них.

Участь у соціальному/громадському та політичному житті – ступінь участі залежить від соціальної згуртованості як окремої людини, так і колективу в цілому. Чим більша залученість у позаробочу діяльність в межах спільноти, тим більше рівень згуртованості.

Після аналізу відповідей респондентів дослідження 2019 р. ми маємо наступні результати, які дають можливість оцінити рівень соціальної згуртованості в університеті в цілому по спільноті та по двох групах окремо:

Взагалі рівень згуртованості по НПУ складає середній рівень, в той час як «соціальні відносини» майже сягнули рівня «вище за середнє», що відображає тенденцію до більшої ваги цього домену та важливість для обох вибіркової групи соціальних відносин. В такому випадку люди орієнтовані на спілкування в своїй спільноті, для них важливим є відношення до оточуючих, адже це є запорукою ефективності соціальних відносин. Більш детальний аналіз цього домену з'ясовує, що «прийняття інакшості» має рівень вище середнього, що відображає толерантність опитуваних до оточуючих, їхніх поглядів, думок, поглядів, цінностей тощо. Найбільше значення в другому домені «пов'язаність» має «довіра до інститутів», що характеризує довіру до НПУ, люди впевнено себе почувалися в ньому та мають відчуття захищеності.

Домен «орієнтація на соціальні блага» займаючи також середню позицію, найбільш розкривається через сфери солідарності та взаємодопомоги, а також поваги до соціальних норм.

Для більш глибокого аналізу та досягнення мети дослідження проаналізуємо рівень соціальної згуртованості по обох описаних групах. Так, співробітники мають такий саме рівень соціальної згуртованості, як й спільнота університету взагалі. В обох випадках рівень громадської залученості нижче середнього.

Подальший аналіз відповідей дав змогу виділити ще дві підгрупи всередині обох вибірок: ті, хто є внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та ті, хто ними не є. Серед співробітників без статусу ВПО – 40 осіб та 7 із статусом ВПО.

Результати аналізу відображають деяку різницю як кількісну, так і якісну серед цих двох груп. Так, якщо в середньому за доменом соціальних відносин співробітники без статусу ВПО мають показник, який наближений до рівня вище середнього, то серед ВПО він, незначно, але менший. В домені «пов'язаність» дані також різняться, але в інший бік: серед тих, хто не є ВПО показник на межі рівня нижче середнього та середнього, в той час як у співробітників ВПО цей показник має більше значення, хоча також знаходиться на середньому рівні. Але в третьому домені різниця є більш вагомою: середній рівень по співробітниках НПУ та нижче середнього у співробітниках-ВПО. Більш глибокий аналіз цього домену з'ясовує, що істотна різниця в сферах цього домену спостерігається в солідарності та взаємодопомозі та повазі до соціальних норм. Також відмітним в аналізі цих підгруп є результат за другим доменом в сфері ідентифікації та соціальної справедливості, що відображає перехід цих сфер у ВПО до середнього рівня.

Переходячи до аналізу другої групи – студентів – загальна кількість яких склала 65 осіб, з'ясували, що також немає істотної різниці у порівнянні із показником по спільноті НПУ.

Порівнюючи показники між студентами та співробітниками, то бачимо, що в цілому за доменами показники не мають істотної різниці, лише орієнтація на загальне благо відрізняється більше за інші домени, за рахунок більшої участі студентів у громадському житті, що стало можливим побачити при аналізі цього домену за сферами. В іншому за сферами відсутня якісна різниця, окрім того, що вже було описано.

Ця група також була поділена на дві підгрупи: студенти із статусом ВПО (9 осіб серед опитаних) та тих, хто не має статусу (56 осіб серед опитаних).

Аналіз результатів за доменами відображає, що істотної якісної різниці між студентами-ВПО та тих, хто не має такого статусу – немає. Показник соціальних відносин нижчий, але не критично, так само, як й інші два домени (пов'язаність та орієнтація на загальне благо).

Результат за сферами показує, що в першому домені всі показники рівня згуртованості менше у тих, хто має статус ВПО, а показник «прийняття інакшості» відрізняється доволі значимо від у тих, хто немає статусу ВПО та із статусом ВПО. Тобто, крім того, що цей показник у студентів нижче ніж у співробітників, найменшого

рівня він досягає у студентів-ВПО. Спостерігається дещо нижча солідарність та взаємодопомога з боку студентів-ВПО, але більша громадська залученість.

Підсумовуючи, можна зауважити, що отримані результати дають змогу визначити середній рівень соціальної згуртованості в університеті з невеликим коливанням. В більшій мірі співробітники та студенти орієнтовані на соціальні відносини, аніж на пов'язаність та загальне благо. Громадська залученість має найменші показники, що свідчить про недостатність розвитку в українському сьогоденні культури громадської активності й визначає один з можливих напрямків кадрової політики НПУ.

Порівнюючи показники по групах, зокрема співробітників НПУ, бачимо, що істотна різниця між співробітниками та середнім по спільноті відсутня. Для працівників НПУ більше значення мають соціальні відносини, ніж пов'язаність та загальне благо. Так само, як й у всієї спільноти, рівень загальної згуртованості є середнім, тобто достатнім. Більшим за середнє є показник прийняття інакшості, що свідчить, що співробітники ЗВО з повагою відносяться до людей з іншими цінностями, мають толерантність один до одного та можуть співпрацювати в цьому.

Аналіз результатів обробки відповідей респондентів-співробітників дав змогу виділити дві підгрупи тих, хто не має статусу ВПО та тих, хто має. Представники ВПО є не чисельними, але значення сфер за їхніми результатами дещо відрізняються від тих, хто не мають такого статусу. Показники стандартного відхилення дають змогу говорити про те, що даним можна довіряти. Так, найбільш помітною різниця є в орієнтації на загальне благо, ВПО менш схильні до солідарності та взаємодопомоги та поваги до соціальних норм. Участь же в громадському житті для них має більше значення. В цілому, за цим доменом вони мають показник нижче середнього, що значно відрізняє їх від інших співробітників.

В першому домені значення, яке відрізняється від інших – це прийняття інакшості, але, в цілому, воно є вище за середнє.

На особливу увагу заслуговують результати за другим доменом, де, на відміну від показників тих, хто не мають статусу ВПО, показник ВПО більший. Так, ідентифікація із ЗВО вища, як й сприйняття справедливого ставлення до себе. В обох випадках спостерігаємо зростання від нижче середнього рівня до середнього. Але в цілому,

вони не вплинули на загальну картину критичним образом та для того, щоб робити більш обґрунтовані висновки слід провести окреме дослідження з більш чисельною вибіркою.

Аналіз рівня соціальної згуртованості серед студентів НПУ імені М.П. Драгоманова з'ясував, що істотної різниці не існує, майже по всіх сферах збігаються із іншою групою. Лише сфера пов'язаності відрізняється у вищий бік, що характеризує їхню більшу ідентифікацію себе із університетом. В цілому, результати характеризують студентів як тих, хто довіряє людям, вірить в них, має повагу та довіру до інститутів, але менше за співробітників приймають інші цінності та відмінності між людьми, вважають ставлення до себе менш справедливим ніж співробітники. Але ці різниці не є істотними, щоб казати про значний розрив, який би мав звернути на себе увагу. Особливістю студентства є те, що вони більше за співробітників НПУ залучені до громадського життя. виправлення цієї ситуації та зрівнювання показників підвищить громадянську позицію усієї спільноти та підвищить рівень довіри одне до одного.

Якщо інтерпретувати отримані результати різниці між студентами, які не є ВПО та студентами-ВПО, то отримаємо, що ВПО менш толерантні до тих, хто має інші цінності, менш вірять в людей та мають менші соціальні зв'язки. Але це не в цілому не набагато нижче ніж інші студенти. Значна різниця спостерігається в сфері ідентифікації, у студентів-ВПО вона нижче середнього та відрізняється від показників співробітників-ВПО, що відображає їхню більш низький рівень ідентифікації себе із освітньою спільнотою⁸.

Висновки, які були отримані в ході досліджень рівню соціальної згуртованості освітніх спільнот, показали, що довіра є базовою цінністю, яка сприяє розвитку соціальної згуртованості. Тому дослідниками були проведені подальші дослідження рівня довіри в університетській спільноті НПУ ім. М.П. Драгоманова, які представлені далі в даних дидактичних матеріалах.

У 2020 році дослідниками було проведено подальше опитування в освітніх спільнотах різних українських університетів (анонімне, але з можливістю проаналізувати відповідні по окремим університетам, що дозволило порівнювати результати, зокрема,

⁸ Нестерова М., Деліні М, Заможський А. Соціальна згуртованість університетської спільноти. Вища освіта України, 2019 № 3 ст. 42–50.

для університетської спільноти НПУ ім. М.П. Драгоманова). Продовження дослідження соціальної згуртованості обґрунтовувалось новими викликами, які постали перед українським суспільством, а саме пандемією COVID-19 та тими кризовими станами, які вона принесла. Загалом в опитуванні 2020 р. взяло участь 346 осіб, серед яких Чоловіків-125 осіб та Жінок-221 особа; ВПО – 29 осіб та ні ВПО-317 осіб; Співробітників ЗВО – 58 осіб та Студентів – 288 осіб.

Серед ЗВО, які брали участь в опитуванні, можна виділити:

- Криворізький державний педагогічний університет – 42 особи;
- НПУ імені М. П. Драгоманова – 94 особи;
- Київський національний торговельно-економічний університет (КНТЕУ) – 63 особи;
- Новгород-Сіверське медичне училище – 21 особа;
- ЧНУ ім. Богдана Хмельницького – 42 особи;
- інші заклади освіти – 84 особи.

Загальний результат, отриманий після обробки анкет складав: за доменом **«Соціальні відносини»** – 3,78 (Соціальні зв'язки – 3,61; Віра в людей – 3,75; Прийняття інакшості – 3,98); за доменом **«Пов'язаність»** – 3,12 (Ідентифікація – 3,11; Довіра до інститутів – 3,39; Сприйняття справедливості – 2,84); за доменом **«Орієнтація на загальне благо»** – 3,31 (Солідарність і взаємодопомога – 3,58; Повага до соціальних норм – 3,61; Громадянська залученість – 2,73)⁹.

У січні 2022-го року, було проведено опитування серед учасників зимової школи Кафедри Жана Монне «Соціальні та культурні виміри Європейських Студій» (SCAES). В цьому опитуванні взяло участь 207 осіб, серед яких: аспіранти – 15 осіб; співробітників різних закладів освіти – 175 осіб¹⁰; студентів бакалаврату – 14 осіб; студентів магістратури – 3 особи; чоловіків – 29 осіб та жінок – 178 осіб. Загальний результат, отриманий після обробки анкет складав: за доменом **«Соціальні відносини»** – 4,12 (Соціальні зв'язки – 3,98; Віра в людей – 3,94; Прийняття інакшості – 4,45); за доменом **«Пов'язаність»** – 3,23 (Ідентифікація – 3,10; Довіра до інститутів –

⁹ Нестерова М., Деліні М., Заможський А. Вплив пандемії на соціальну згуртованість університетських спільнот. Вища освіта України, 2020 № 3 ст. 50–55.

¹⁰ Нестерова М., Деліні М., Заможський А. Вплив пандемії на соціальну згуртованість університетських спільнот. Вища освіта України, 2020 № 3 ст. 50–55.

3,82; Сприйняття справедливості – 2,77); за доменом **«Орієнтація на загальне благо»** – 3,52 (Солідарність і взаємодопомога – 3,97; Повага до соціальних норм – 4,14; Громадянська залученість – 2,45).

У червні 2022-го року, вже під час війни в Україні, опитування також проводилось в освітніх спільнотах різних університетів України. В ньому взяло участь 363 особи. Серед них, тих хто брав участь у літній школі EVDISD або зимової школи SCAES – 128 осіб, та 235 осіб, які не брали участь у цих заходах. За ступеннями вищої освіти: аспірантів – 17 осіб, співробітників закладів освіти – 124 осіб, студентів бакалаврату 202 особи, студентів магістратури – 20 осіб. Демографічний аналіз: чоловіків – 54 осіб та жінок – 309 осіб.

Вибірка за ЗВО наступна:

- Вінницький Державний Педагогічний університет – 37 осіб,
- КПІ ім. Ігоря Сікорського – 62 особи,
- НПУ ім. М. П. Драгоманова – 156 осіб,
- Національний університет біоресурсів і природокористування України – 24 особи.

Загальний результат, отриманий після обробки анкет складав: за доменом **«Соціальні відносини»** – 3,98 (Соціальні зв'язки – 3,70; Віра в людей – 4,01; Прийняття інакшості – 4,22); за доменом **«Пов'язаність»** – 3,21 (Ідентифікація – 3,14; Довіра до інститутів – 3,73; Сприйняття справедливості – 2,76); за доменом **«Орієнтація на загальне благо»** – 3,46 (Солідарність і взаємодопомога – 3,90; Повага до соціальних норм – 4,02; Громадянська залученість – 2,45).

Окремо можна виділити результати опитаних за параметром «Участь у «Літній школі EVDISD»» або «Зимовій школі SCAES». Де загальний результат тих, хто приймав участь у вказаних заходах, отриманий після обробки анкет складав: за доменом **«Соціальні відносини»** – 4,18 (Соціальні зв'язки – 4,16; Віра в людей – 4,05; Прийняття інакшості – 4,34); за доменом **«Пов'язаність»** – 3,41 (Ідентифікація – 3,37; Довіра до інститутів – 4,02; Сприйняття справедливості – 2,84); за доменом **«Орієнтація на загальне благо»** – 3,69 (Солідарність і взаємодопомога – 4,10; Повага до соціальних норм – 4,20; Громадянська залученість – 2,76). Загальний результат, тих, хто не відвідував зазначені заходи, отриманий після обробки анкет складав: за доменом **«Соціальні відносини»** – 3,85 (Соціальні зв'язки – 3,42; Віра в людей – 3,99; Прийняття інакшості – 4,15); за

доменом «Пов'язаність» – **3,10** (Ідентифікація – 3,02; Довіра до інститутів – 3,57; Сприйняття справедливості – 2,70); за доменом «Орієнтація на загальне благо» – **3,32** (Солідарність і взаємодопомога – 3,76; Повага до соціальних норм – 3,92; Громадянська залученість – 2,27).

Порівняльні результати проведених досліджень представлені в таблиці 2.

У попередніх дослідженнях автори вже аналізували соціальну згуртованість (Нестерова та ін. 2019, 2020; Деліні та ін. 2022). Результати досліджень показали середній рівень соціальної згуртованості як серед студентів, так і серед персоналу з невеликими коливаннями залежно від домену. У цьому дослідженні ми порівнюємо рівень соціальної згуртованості університетської спільноти на основі даних, отриманих у попередньому опитуванні, під час пандемії COVID-19 та під час війни в Україні у 2022 році для досягнення мети цього дослідження. Дане дослідження аналізує результати соціальної згуртованості в НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Дані, отримані в результаті досліджень 2020 і 2022 років, представлені на рисунку 4.

Слід зазначити, що у 2022 році ми порівнюємо два періоди: до вторгнення Росії (цю групу ми вважаємо контрольною) та період початку війни (червень-серпень 2022 року). На рисунку видно, що найвищу категорію серед респондентів має параметр «Прийняття інакшості» (4,32 із можливих 5,00 у 2020 році, 4,25 у 2022 році (січень) та 4,19 у 2022 році (воєнний період)), який значно перевищує інші параметри цього дослідження. Це означає, що і співробітники університету, і студенти цілком нормально сприймають людину з іншими поглядами, іншими цінностями та стилем життя. Але слід враховувати зниження цього показника під час війни 2022 року. Примітно, що він має тенденцію до зниження протягом всього аналізованого періоду.

Аналізуючи результати за напрямками, можна зробити висновок, що найбільш представлений напрямок «Соціальні відносини» (показник 3,96 у 2020 році та 3,94 у 2022 році (військовий період)) відображає спрямованість і важливість для респондентів їхніх стосунків у суспільстві. Можна констатувати, що показники цієї сфери мають найвищі значення, окрім «Соціальних мереж» (3,67; 3,90;

Таблиця 2

Результати дослідження рівня соціальної згуртованості в освітній спільноті у 2019–2022 роках

Домен та Сфера		Соціальні зв'язки	Віра в людей	Прийняття інакшості	Соціальні відносини	Ідентифікація	Довіра до інститутів	Сприйняття справедливості
Рік дослідження	Кількість опитаних							
2019 р. НПУ ім. М.П. Драгоманова	112 осіб	3,71	3,81	4,28	3,93	2,99	3,43	2,76
2020 р. Університети України	346 осіб	3,61	3,75	3,98	3,78	3,11	3,39	2,84
2022 (січень) Зимова школа SCAES	207 осіб	3,98	3,94	4,45	4,12	3,10	3,82	2,77
2022 (червень) Університети України	363 особи	3,70	4,01	4,22	3,98	3,14	3,73	2,76
Учасники зимової школи SCAES або Літньої школи EVDISD	128 осіб	4,16	4,05	4,34	4,18	3,37	4,02	2,84
Ті, то не брав участь у заходах SCAES або EVDISD	235 осіб	3,42	3,99	4,15	3,85	3,02	3,57	2,70

Домен та Сфера		Пов'язаність	Солідарність і взаємодопомога	Повага до соціальних норм	Громадянська залученість	Орієнтація на загальне благо
Рік дослідження	Кількість опитаних					
2019 р. НПУ ім. М.П. Драгоманова	112 осіб	3,06	3,67	3,64	2,40	3,24
2020 р. Університети України	346 осіб	3,12	3,58	3,61	2,73	3,31
2022 (січень) Зимова школа SCAES	207 осіб	3,23	3,97	4,14	2,45	3,52
2022 (червень) Університети України	363 особи	3,21	3,90	4,02	2,45	3,46

Продовження таблиці 2

Домен та Сфера	Кількість опитаних	Пов'язаність	Солідарність і взаємодопомога	Повага до соціальних норм	Громадянська залученість	Орієнтація на загальне благо
Рік дослідження	Кількість опитаних					
Учасники зимової школи SCAES або Літньої школи EVDISD	128 осіб	3,41	4,10	4,20	2,76	3,69
Ті, то не брав участь у заходах SCAES або EVDISD	235 осіб	3,10	3,76	3,92	2,27	3,32

4,32 відповідно у 2020 році та 3,63; 4,01; 4,19 у 2022 році (період війни)).

Найнижчі значення у 2020 році були у вимірі «Громадянська участь» (2,45), стільки ж у 2022 році (воєнний період) (2,59), «Сприйняття справедливості» (2,62 у 2020 році та 2,76 у 2022 році (військовий період), а також «Ідентифікація» (2,86 у 2020 р. та 3,08 у 2022 р. (військовий період), що відображає нижчий за середній рівень залучення громади до соціального життя, а також низький рівень сприйняття справедливого ставлення та ідентифікації з уні-

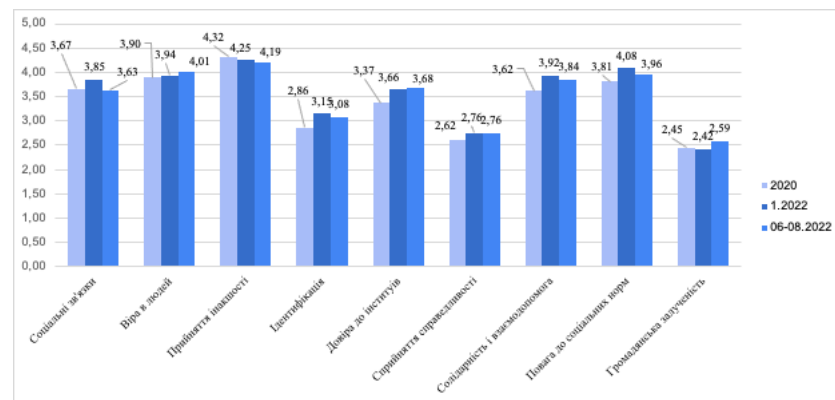

Рисунок 4. Рівень соціальної згуртованості в НПУ за вимірами під час пандемії COVID-19 та під час війни у 2022 році

верситетом та відчуття зв'язку, але в 2022 році ми можемо спостерігати позитивні зміни навіть у цьому вимірі, що свідчить про поступове зростання показників соціальної згуртованості. Деякі з них показують різні результати протягом року, між двома дослідженнями – контрольною групою в січні та другим дослідженням під час війни в Україні.

Доменом, який мав найнижче значення в цьому дослідженні, є «Пов'язаність», який включає два описані вище виміри та відображає рівень зв'язку з установою (у нашому випадку НПУ). Але важливо підкреслити, що цей показник зріс після дослідження 2020 року (час пандемії) і в січні 2022 року дорівнював 3,19, хоча під час другого дослідження цього року знову знизився до 3,17. Можна припустити, що в кризових обставинах зв'язок починає зменшуватися.

Третій домен «Орієнтація на загальне благо» має середній показник 3,29 у 2020 році та 3,46 у 2022 році, де домінує параметр «Повага до соціальних норм» (3,81 у 2020 році та 3,96 у 2022 році). Також на середньому рівні знаходиться «Солідарність і взаємодопомога» (3,62 у 2020 році), що свідчить про достатній рівень поваги до соціальних норм і правил, а також почуття відповідальності за благополуччя один одного, особливо з огляду на його зростання в 2022 році до 3,84.

Кращий аналіз можна провести та представити, порівнявши результати 2022 та 2020 років з результатами 2019 року. Порівняно з 2020 роком суттєвих змін не відбулося: за вагою значень за методикою в цілому домену займають однакову позицію. Домен «Соціальні відносини» є найважливішим в обох оцінюваних періодах; однак під час пандемії та карантину він мав тенденцію до зростання (з 3,93 у 2019 році до 3,96 у 2020 році), тобто загалом суспільні відносини ще більше загострилися. На початку 2022 року він продовжував тенденцію зростання і оцінювався як 4,01, але після вторгнення Росії знизився до 3,94, що вище результату 2019 року, але нижче, ніж у 2020 році. Для загальної освітньої спільноти він дорівнює до 3,98, що свідчить про дещо вищу важливість цього виміру для інших респондентів, ніж для НПУ. На рисунку 5 значення домену в 2019–2020 рр. та в 2022 р. (період воєнного стану) представлені в загальному вигляді та по групах. Ця цифра та інші цифри в цій статті представляють дані, отримані у 2022 році під час проведення дослідження у воєнний період.

За розмірами також спостерігається зростання, крім «Соціальних зв'язків» (див. рис. 6).

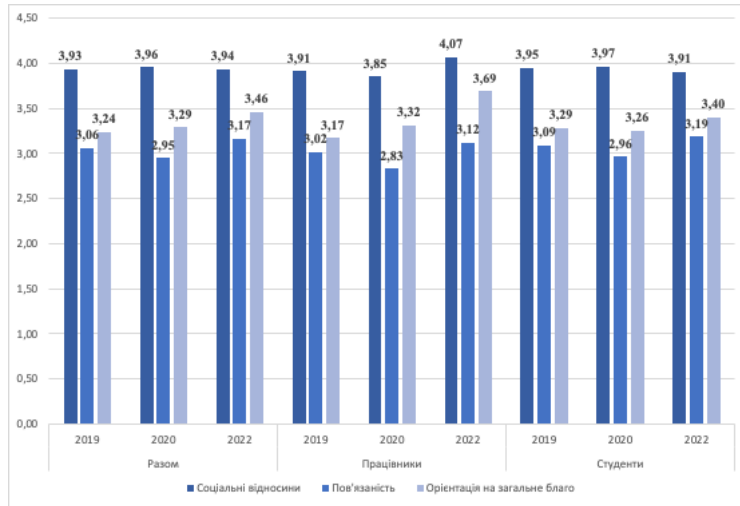

Рисунок 5. Значення домену в 2019–2022 рр. в цілому та по групах ¹¹

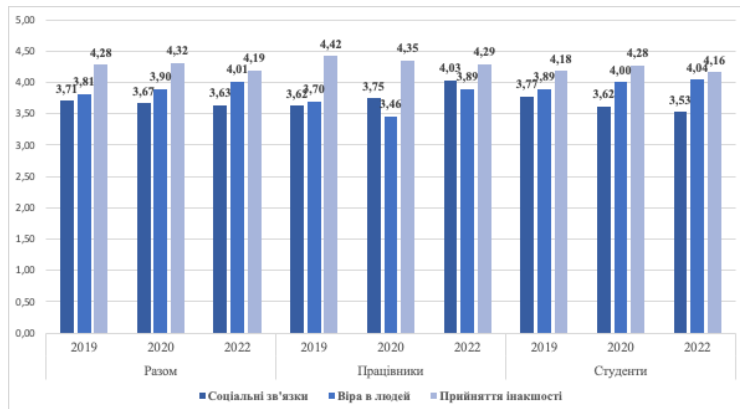

Рисунок 6. Зміни вимірів за доменом «Соціальні відносини»

Давайте проаналізуємо цей домен і результати серед вибраних груп – співробітників і студентів. Бачимо, що у 2020 році найбільшу важливість та значущість мав вимір «Прийняття інакшості» (4,35) для працівників НПУ, а також для студентів (4,28). Проте слід зазначити, що серед працівників цей показник зменшився (з 4,42 у 2019 році до 4,35 у 2020 році), і продовжив цю тенденцію у 2022 році (4,29), а серед студентів, навпаки, зріс з 4,18 до 4,28 у 2020 році, тобто студенти виявляли більшу толерантність до людей, які відрізняються від них самих. Але це також змінилося у 2022 році, коли результати студентів були навіть нижчими, ніж у 2019 році. Варто зазначити, що показник «Віра в людей» загалом зріс з 3,81 у 2019 році до 3,90 у 2020 році та до 4,01 у 2022 році, і він змінився трохи в самих групах. Цей показник серед співробітників знизився в 2020 році до 3,46 з 3,70, тобто співробітники стали менше довіряти один одному під час пандемії, хоча це в межах середнього і не відображає суттєвих змін. А у 2022 році він перевищив усі попередні результати і дорівнював 3,89. Натомість серед студентів рівень довіри суттєво зріс до 4,00 у 2020 році з 3,89 у 2019 році та до 4,04 у 2022 році. Тому в умовах пандемії студенти почали довіряти один одному ще більше, ніж минулого року. І така ж тенденція під час війни. Загальний результат цього виміру має стабільну тенденцію до зростання протягом 2019-2022 років. Вимір «Соціальні зв'язки» в цілому зменшився, а серед досліджуваних груп відбулися такі зміни: співробітники збільшили свої соціальні зв'язки з 3,62 (2019) до 3,75 (2020) і до 4,03 (2022), а студенти отримали майже еквівалент. зниження – до 3,62 у 2020 році з 3,77 у 2019 році та ще більше у 2022 році – 3,53. Ці критерії відображають зниження важливості цього виміру, але, загалом, він є середнім, тому не втрачає своєї важливості. Вимір «Соціальні зв'язки» для всієї освітньої спільноти має майже такий самий результат, як і НПУ, але трохи вищий – 3,70. Якщо порівняти дослідження початку 2022 року та середини цього року, то можна помітити, що соцзв'язки мали більше значення перед вторгненням Росії в Україну (3,85 у січні та 3,63 у середині року). Також варто звернути увагу, що у 2019 році він був вищим, ніж у 2020 році (під час пандемії), потім підвищувався з подальшим падінням під час війни. Можна зробити висновок, що в кризові часи соціальні зв'язки набувають меншого значення, ніж в інші часи.

¹¹ Dielini, M., Portera, A., Nesterova M., & Milani, M. (2022). Social cohesion and intercultural studies in the educational community. *Skhid*, 3(2). [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(2\).263601](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(2).263601)

У 2020 та 2022 роках, під час пандемії та її карантинних заходів, а також війни, виміри «Прийняття інакшості» та «Соціальні зв'язки» були більш важливими для працівників; для студентів важливими були «Прийняття інакшості» та «Віра в людей». Іншими словами, це відрізняється від ситуації раніше, коли довіра до інших в університетському середовищі була важливішою для працівників, ніж соціальні зв'язки.

Другий домен, «Пов'язаність», який відображає зв'язок і довіру до інституції, має найнижче значення в обох випадках, яке загалом є середнім, але має тенденцію до значного зниження після розвитку та зростання пандемії COVID-19. У 2020 році порівняно з попереднім роком він зменшився на 0,11 пункту і дорівнює 2,95. Цей спад помітний в обох групах респондентів, але найбільш виражений серед працівників – з 3,02 у 2019 році до 2,83 у 2020 році, що корелює зі зниженням довіри до людей з попередньої сфери. У студентів також спостерігається зниження цього домену – з 3,09 до 2,96. Усі розміри цих вимірів зменшилися (див. рис. 7). Найбільша згуртованість спостерігається у вимірі «Довіра до інститутів»: показник знизився до 3,37 з 3,43; серед працівників знизився до 3,13 з 3,28, а серед студентів склав 3,40 проти 3,55 у минулому році.

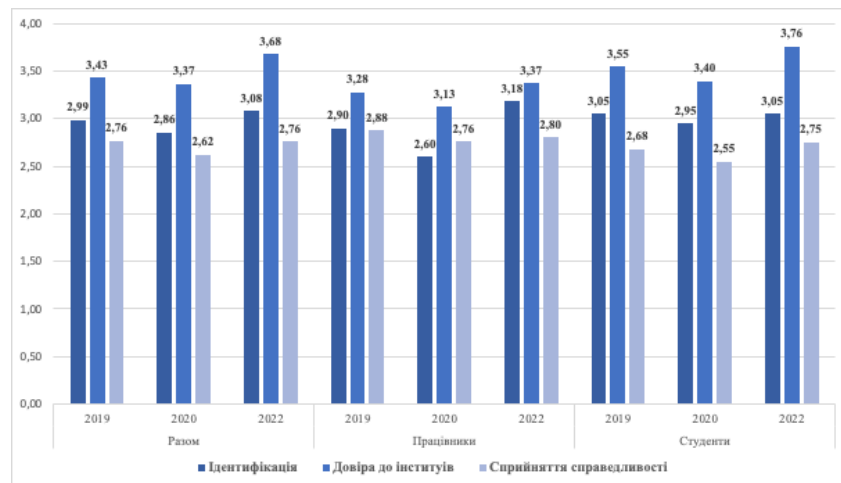

Рисунок 7. Зміни в розмірах домену «Пов'язаність».

Але у 2022 році пов'язаність значно зросла в усіх групах респондентів: з 2,95 до 3,17 в цілому, з 2,83 до 3,12 у працівників і з 2,96 до 3,19 у студентів. Це означає, що кризові умови суспільства по-різному проявляються в різних вимірах і сферах. Війна впливає на те, що люди відчувають більше зв'язку з громадою, більше довіряють інституціям та іншим. Результат цих показників для всієї освітньої спільноти дещо вищий, ніж у НПУ – 3,21. Але важливим є те, що цей домен до війни мав вищий результат, ніж після вторгнення (3,19 у січні та 3,17 – під час війни).

Показник «Ідентифікація» знизився з 2,99 у 2019 році до 2,86 у 2020 році та зріс до 3,08 у 2022 році в цілому по НПУ: серед працівників він знизився до 2,60 у 2020 році з 2,90 у попередньому році та підвищився до 3,18 у 2022 році, а серед студентів знизився до 2,95 у 2020 році з 3,05 у 2019 році та знову досяг цього результату у 2022 році. Це зниження є значним, оскільки воно відображає погіршення комунікації з університетською спільнотою. У випадку з найманими працівниками цей рівень був нижчим за середній, хоча й не досягав значно нижчих рівнів. Можливо, падіння було викликано карантинними заходами, коли робота та навчання проходили дистанційно, тому ідентифікація з НПУ трохи знизилася. Але подальше зростання також суттєве. Варто зазначити, що на початку 2022 року це зростання дорівнювало 3,15, а після вторгнення знову знизилася до 3,08. Це означає, що в умовах кризи ми вдруге спостерігаємо занепад цього виміру.

Вимір «Довіра до інститутів», який відображає рівень довіри до НПУ, посідає перше місце в цій сфері і дорівнює 3,68 у 2022 році (період воєнного стану) та 3,37 у 2020 році проти 3,43 у 2019 році. Так він коливався протягом цього періоду. За групами цей показник також дещо знизився у 2020 році; показник працівників у 2020 році склав 3,13, що менше попереднього на 0,15. Така ж різниця у студентів – 3,40 (2020) проти 3,55 (2019). Ця тенденція відображає зниження довіри до свого закладу під час пандемії, що можна пояснити загальним депресивним станом людей за цих обставин. Навпаки, у 2022 році цей показник суттєво зріс в обидва аналізовані періоди: січень – 3,66 та під час війни – 3,68. Аналіз за групами воєнного періоду та порівняння з 2020 роком демонструє ті ж результати: у середині 2022 року по працівникам цей показник зріс до 3,37, а по студентах – до 3,76.

Відчуття справедливого ставлення проявляється в результатах сфери «Сприйняття справедливості»: воно є найнижчим за всі досліджувані роки і також коливається: зниження від 2,76 (2019) до 2,62 (2020) і наступне підвищення до 2,76. Сприйняття працівниками справедливого ставлення знизилася з 2,88 у 2019 році до 2,76 у 2020 році та зросло до 2,80 у 2022 році, а сприйняття студентами знизилася з 2,68 до 2,55 з подальшим зростанням у 2022 році до 2,75. Порівняння контрольної та аналізованої групи 2022 року дає однакові результати.

Загалом результат цього домену можна пояснити тим, що під час пандемії в нашій країні був запроваджений суворий карантин і все викладання та навчання відбувалося дистанційно; людина, яка спочатку була в депресії, могла перенести свої хвилювання про майбутнє на університет. Але до війни всі ці обмеження не дотримувались, люди могли спілкуватися віч-на-віч, починали навчатися офлайн тощо, і цінність цього домену зростала, а коли війна почалася та тривала, «Пов'язаність» знову втратила своє значення. Для кращих висновків необхідно провести подальше поглиблене дослідження факторів таких змін у згуртованості учасників опитування. Якщо ми порівняємо результати цієї сфери та вимірів (під час війни) між НПУ та цілою освітньою спільнотою, то можемо зробити висновок, що великої різниці немає, але деякі виміри (ідентифікація, довіра до інститутів) є дещо вищими в цілому по громаді, ніж у НПУ.

Домен «Орієнтація на загальне благо» відображає, скільки людей зосереджено на спільноті в цілому, наскільки вони розуміють залежність і відповідальність один одного. Загалом рейтинг цього домену має невелике зростання з 3,24 (2019) до 3,29 (2020) і значне зростання в січні 2022 року до 3,47 з невеликим зниженням під час війни на 0,01 бали, але є деякі відмінності в змінах між групами: серед працівників цей домен зріс з 3,17 до 3,32 (2020) та до 3,69 (2022 (військовий період)), а серед студентів дещо знизився – з 3,29 (2019) до 3,26 (2020) з подальшим зростанням до 3,40 у 2022 році (воєнний період). Ці результати відображають деякі невеликі зміни в цих групах з точки зору згуртованості щодо орієнтації на громаду, взаємної поваги до інших та відповідальності за свої дії.

На рисунку 8 представлені зміни у вимірах домену «Орієнтація на загальне благо».

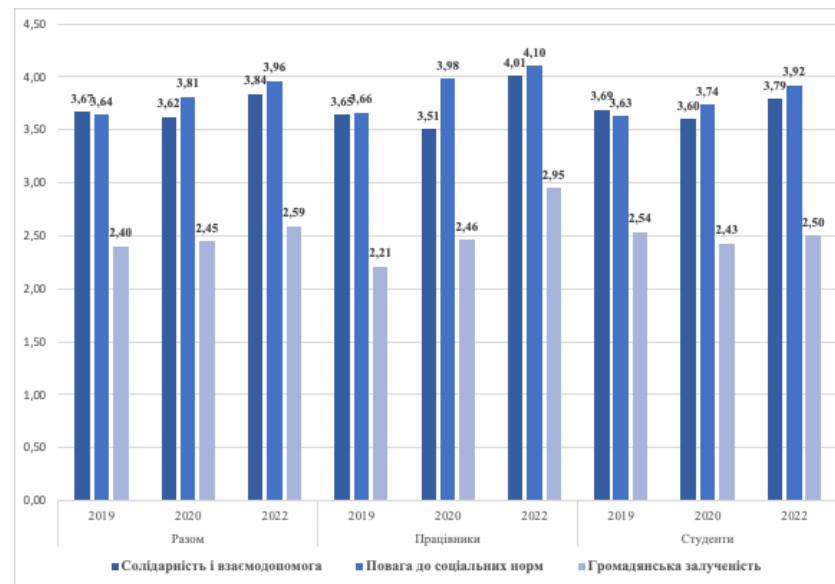

Рисунок 8. Зміни у вимірах домену «Орієнтація на загальне благо»

Найпомітнішою сферою в університетській спільноті є «Повага до соціальних норм» – 3,96 у 2022 році проти 3,81 у 2020 році проти 3,64 у 2019 році – яка значно зросла під час карантину та війни та відображає рівень поваги та дотримання норм і правил. Але порівняння всередині 2022 року показує, що на початку року, до вторгнення Росії, «Повага до соціальних норм» була вищою, ніж після початку війни. Зростання пояснюється відповідальним ставленням до змін та карантинних вимог персоналу університету з 3,66 (2019) до 3,98 (2020) та до 4,10 (2022 (воєнний період)), а також серед студентів – з 3,63 до 3,74 у 2020 році та 3,92 у 2022 році (воєнний період). Тому повага до норм зростає в обох досліджуваних групах.

Важливе місце також займає «Солідарність і взаємодопомога». Проте порівняно з 2019 роком він знизився – з 3,67 до 3,62 у 2020 році і знову зріс у січні 2022 року до 3,92 з подальшим зниженням до 3,84, що відображає зниження відповідальності один за одного та турботи про благополуччя один одного під час пандемії, і під час війни. Зміни відбуваються і в досліджуваних групах:

для працівників цей вимір зменшився з 3,65 (2019) до 3,51 (2020) і суттєво зріс у 2022 (воєнний період) до 4,01, а для студентів знизився – з 3,69 (2019) до 3,60 (2020 р.) з подальшим зростанням до 3,79 у 2022 р. (воєнний період). Але слід провести наступне дослідження щодо порівняння груп персоналу і студентів між контрольними респондентами та респондентами, які брали участь у другому дослідженні 2022 року.

«Громадянська залученість», яка представляє участь у суспільному чи політичному житті, дещо зросла протягом досліджуваного періоду до 2,45 у 2020 році та 2,59 у 2022 році (військовий період), але знаходиться на досить низькому рівні і перевищує середній показник лише під час війни. Варто зазначити, що залученість працівників зросла з 2,21 (2019) до 2,46 (2020) та до 2,95 (2022 (воєнний період)), а серед студентів, навпаки, знизилася – з 2,53 до 2,43 у 2020 році із зростанням до 2,50 у 2022 році. Це свідчить про те, що під час пандемії працівники стають більш активними членами суспільства, а студенти менш схильні до соціальної активності з позитивними змінами під час війни. Примітно, що у січні 2022 року цей розмір зменшився до 2,42 порівняно з 2020 роком із наступним зростанням. Це підтвердило наше припущення щодо значення цього виміру в умовах кризи. Порівняння з усією освітньою спільнотою показує, що всередині цієї області немає великої різниці в отриманому результаті, але громадянська залученість респондентів НПУ є вищою, ніж інші.

Як ми вже зазначали раніше, оригінальна методологія дослідження та анкета продовжують і розвивають Модель соціальної згуртованості Бертельсман-Штіфтунга у двох важливих областях: «Соціальні відносини» та «Пов'язаність». Обидва домени містять різні виміри довіри. Домен «Соціальні відносини» охоплює довіру до людей, а «Пов'язаність» — довіру до інститутів (Dragolov, Ignácz, Lorenz, Delhey, Boehnke, 2013). Отже, ми продовжили дослідження цих областей з моделі соціальної згуртованості.

У таблиці 2 наведемо результати саме НПУ за рівнем соціальної згуртованості у періоді 2019–2022 роки.

Отже, ми отримали результати порівняння рівня соціальної згуртованості університетської спільноти у 2020 році, який спостерігається в умовах пандемії COVID-19, з рівнем соціальної згуртованості університетської спільноти у 2019 та 2022 роках (до

Таблиця 2

Загальний результат соціальної згуртованості НПУ за доменами та їх вимірами¹²

Домени та їхні виміри	2019		2020		01.2022		06–08.2022	
	Сер.	Ст. Відх.	Сер.	Ст. Відх.	Сер.	Ст. Відх.	Сер.	Ст. Відх.
Соціальні зв'язки	3.71	0.71	3.67	0.68	3.85	0.80	3.63	0.82
Віра в людей	3.81	0.67	3.90	0.68	3.94	0.63	4.01	0.61
Прийняття інакшості	4.28	0.68	4.32	0.59	4.25	0.71	4.19	0.59
Домен «Соціальні відносини»	3.93	0.49	3.96	0.45	4.01	0.51	3.94	0.54
Ідентифікація	2.99	0.79	2.86	0.8	3.15	0.81	3.08	0.93
Довіра до інститутів	3.43	0.73	3.37	0.82	3.66	0.70	3.68	0.79
Сприйняття справедливості	2.76	0.64	2.62	0.59	2.76	0.59	2.76	0.51
Домен «Пов'язаність»	3.06	0.44	2.95	0.56	3.19	0.53	3.17	0.52
Солідарність та взаємодопомога	3.67	0.75	3.62	0.7	3.92	0.72	3.84	0.75
Повага до соціальних норм	3.64	0.74	3.81	0.71	4.08	0.69	3.96	0.64
Громадянська залученість	2.40	0.98	2.45	1.10	2.42	1.01	2.59	1.01
Домен «Орієнтація на загальне благо»	3.24	0.57	3.29	0.66	3.47	0.63	3.46	0.62

російського вторгнення та після нього). Дані, які ми отримали та проаналізували, показали, що рівень згуртованості помірно коливався в доменах та їх сферах. Деякі мають тенденцію до збільшення, а деякі, навпаки, до зниження. Сприйняття людьми різноманітності один одного зросло в 2020 році та знизилася в 2022 році. Довіра до людей зростає, але важливість соціальних зв'язків трохи зменшується. Сфера пов'язаності та її обсяг значно скоротилися у 2020 році, що відображає зниження рівня довіри до інституцій, ідентифікації з ними та сприйняття справедливого ставлення. Зв'язок між місцем роботи та навчанням зменшується в усіх досліджуваних групах. Причиною може бути дистанційне навчання та робота в певні періоди 2020 року. Але в січні 2022 року

¹² Svyrydenko D., Nesterova M., Dielini M. (2022) Changes in social cohesion in the university community in the context of crisis phenomena in society. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 No. 3 (2022) – p. 185–197.

цей домен зріс і його результат перевищив результат 2019 року з подальшим падінням. Зростає увага до загального блага, а саме до залучення громадськості та поваги до соціальних норм. Згідно з наведеними вище даними, спостерігається збільшення в деяких доменах, і можна сказати, що згуртованість трохи зростає, залежно від домену та досліджуваної групи. Отримані результати показують, що в умовах кризи соціальна згуртованість розвивається не однаково: є різниця в результатах між періодом пандемії та війною в Україні.

Водночас деякі з найважливіших факторів суспільного розвитку – довіра та соціальна згуртованість – виступають певними індикаторами адаптивності соціальних систем до складних викликів кризових станів суспільства, зокрема, війни в Україні та COVID-19. Ефективні соціальні комунікації, які формуються міжособистісними стосунками, базуються на цінностях довіри та соціальної згуртованості. Пандемія показала, що її виклики потребують не лише теоретичних досліджень, а й практичних методів реалізації, розвитку довіри та соціальної згуртованості різних типів спільнот (територіальних, освітніх тощо). Важливі завдання в цьому напрямку покладаються на освітню сферу, зокрема серед університетських спільнот, які мають сприяти реалізації таких цінностей, як довіра та соціальна згуртованість. Помічено, що під час карантину освітнє середовище трансформується з багатьох причин. Деякі з причин такі: онлайн-процеси викладання та навчання, віртуальний вимір спілкування, соціальне та фізичне дистанціювання між викладачами та студентами, відсутність невіртуального спілкування між студентами тощо. Таким чином, ми можемо констатувати, що пандемія та повномасштабна війна вплинула на соціальні комунікації університетської спільноти. Проведене дослідження показало зміни соціальних комунікацій в освітянській спільноті НПУ через вплив пандемії.

4. Подальші методологічні дослідження соціальної згуртованості

4.1. Довіра та соціальна згуртованість освітніх спільнот

В результаті досліджень соціальної згуртованості було з'ясовано, що основні відмінності проявляються у сферах, які визначають довіру. Тому було вирішено більш глибоко дослідити цей складний соціальний феномен, який суттєво впливає на рівень соціальної згуртованості освітніх спільнот.

Дослідження взаємозв'язку між соціальною згуртованістю та рівнем довіри визначає важливі аспекти функціонування освітніх спільнот. Основні відмінності, які проявляються у сферах, що визначають довіру, можуть мати ключовий вплив на стан соціальної згуртованості. В ході дослідження було висловлено гіпотезу, що ключовими будуть наступні аспекти:

Взаємодія між учасниками освітньої спільноти:

Дослідження може вивчати, наскільки ефективно взаємодіють різні члени освітньої спільноти (студенти, викладачі, адміністративний персонал). Високий рівень довіри між цими групами може сприяти загальному відчуттю єднання та підтримки.

Відносини між студентами та викладачами, чи вчителями та учнями:

Дослідження може аналізувати, які фактори впливають на взаємовідносини між вчителями та учнями. При довірі можливо створити сприятливе навчальне середовище, в якому навчання та викладання проходить більш ефективно.

Рівень довіри до інституцій, до організаційних структур:

Аналіз того, наскільки члени спільноти довіряють організаційним структурам, може розкрити важливі аспекти внутрішнього управління та організаційної культури.

Довіра до процесів прийняття рішень:

Дослідження може оцінювати рівень довіри до процесів прийняття рішень в освітній спільноті. Високий рівень довіри може позитивно впливати на відчуття участі та лояльності.

Роль інформаційної прозорості:

Важливо вивчити, як інформація розповсюджується та сприймається в освітній спільноті, оскільки це може впливати на рівень довіри.

Соціальна взаємодопомога:

Дослідження може розглядати рівень соціальної взаємодопомоги в спільноті, оскільки це може свідчити про загальний стан соціальної згуртованості.

Ці аспекти дослідження можуть допомогти виявити ключові фактори, які визначають рівень соціальної згуртованості в освітній спільноті та розробити стратегії для її подальшого підвищення. Звичайно, в першу чергу, ці напрямки мають бути в фокусі особливої уваги керівництва освітніми закладами. Але всі члени освітніх спільнот, як і в інших соціальних системах, відчувають наявний стан речей в зазначених аспектах, хоч іноді і не усвідомлюють це. Для дослідження практичного плану ми також використовували авторську адаптацію методології Радара соціальної згуртованості, адже саме в цій моделі довіра також представлена в структурованому вигляді.

4.1.1. Методологія дослідження довіри

Функціональний рівень довіри ми розглядаємо за 4 напрямками: як психологічна якість людини, як довіра до колег, як вірність установі та як опора на її керівництво. Кожен із напрямків представлений 5 питаннями; всього 20 запитань на блок. Оскільки для вивчення та діагностики соціальної згуртованості більш важливий рівень практичної реалізації, більше питань стосується функціональності. Значущий рівень довіри ми досліджуємо в анкеті з 5 запитань, по одному для кожного з різновидів. Цей рівень важливий більше не для діагностики, а для подальшої корекції та впливу діяльності в освітньому менеджменті.

Анкета була підготовлена відповідно до дослідження довіри в суспільстві та була адаптована до освітнього виміру. Отже, ми прагнемо визначити, який функціональний і значущий прояв довіри має місце в певному освітньому середовищі, а які компоненти довіри є слабкими. У нашому випадку ми опитали співробітників і студентів Національного педагогічного університету імені Драгоманова (Київ, Україна) та Національного університету біоресурсів і природокористування (НУБіП). Чим вищий рівень довіри у робочих відносинах, тим вищий рівень згуртованості.

Усі 25 питань анкети оцінюються за шкалою від 1 до 7, де 1 – «зовсім не згоден», 2 – «не згоден», 3 – «скоріше не згоден», 4 – «важко відповісти», 5 – «скоріше згоден», 6 – «згоден», 7 – «повністю згоден». Шкала оцінки результатів поділена на три рівні: низький, середній і високий ступінь довіри. Відповідно до запропонованих варіантів відповіді 1 «зовсім не згоден» і 2 «не згоден» свідчать про низький рівень довіри, варіанти 3 «скоріше не згоден», 4 «важко відповісти», 5 «скоріше згоден» – про середній рівень довіри, 6 «згоден» і 7 «повністю згоден» свідчать про високий рівень довіри респондентів. У зворотних питаннях шкала оцінок є зворотною¹.

Опитувальник довіри²:

1. Більшості людей можна довіряти.
2. Мої цінності та ідеали керівництва суттєво відрізняються.
3. Я відчуваю сильний емоційний зв'язок із колегами.
4. Керівництво стимулює розвиток ініціативи та креативності.
5. Я відчуваю себе чужим в цьому колективі.
6. Я вірю в справедливість намірів і мотивів моєї організації.
7. Я довіряю своїм колегам по роботі.
8. Колеги прагнуть до виправдання довіри.
9. Моя організація чесна і відкрита зі мною.
10. Керівництво послідовно у своїх рішеннях та діях.
11. Більшість людей завжди вчиняють чесно.
12. Я відчуваю себе важливою частиною цього колективу.
13. Виконання своїх зобов'язань колеги вважають нормою роботи в організації.
14. Я вірю у прогнозованість дій моєї організації.
15. Колеги підтримують один одного для спільного блага.
16. Я довіряю своїм сусідам.
17. Колеги прагнуть відповідально виконувати свої обов'язки.
18. Я вірю в стабільний розвиток моєї організації.
19. Я думаю, це найкращий колектив, з тих де я працював/вчився.

¹ Nesterova M., Dielini M., Shynkaruk L, Yatsenko O. (2020). Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities, International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), 8(1), 15-23. <https://doi.org/doi: 10.5937/IJCRSEE2001015N>

² https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdqI5SnyiTrPWnitVSY_01f_RGF3zPff8_T1jKw4j4HBnXdJQ/viewform

20. Я переконаний у грамотності та компетентності нашого керівництва.

21. Я не знаходжу спільної мови з колегами.

22. Я довіряю соціальним інституціям.

23. Керівництво вміло вмотивовує та надихає колектив.

24. Я впевнений у високій порядності моєї організації.

25. Колеги прагнуть до позитивного психологічного клімату в організації³.

Дослідження рівню довіри продемонструвало глибинні засади, які було визначено як когнітивні механізми, соціальної згуртованості. Такий рівень дослідження дозволяє дослідити цей складний соціальний феномен на зовсім іншому, більш фундаментальному методологічному рівні.

Предметом дослідження є феномен довіри як одна з когнітивних основ і фундаментальних складових соціальної згуртованості. Методологія дослідження передбачає диференціацію двох рівнів прояву довіри: функціонального (алгоритми та прийоми реалізації) та змістовного (процедури розуміння та інтерпретації). На функціональному рівні феномен довіри визначається за призначенням цієї діяльності: суб'єктність, спільнота, організація/інститут, управління. Змістовний рівень довіри демонструє різні способи її концептуалізації. Розмежування довіри на договірну, комунікаційну та компетентну було започатковано Д. С. Рейно та М. Л. Рейної (2007). Однак ці автори переконалися, що зміст довіри не обмежується цими компонентами мотивації.

Тому до попередніх міркувань додаємо розуміння довіри як морально-етичної та екологічної мотивації суспільних відносин. Отже, договірна довіра – це своєрідний інвестиційно-компенсаторний механізм соціальної взаємодії, коли прояв довіри є авансом для встановлення емоційно-позитивних відносин; комунікаційна довіра призначена для процесу обміну інформацією; грамотний вид довіри передбачає визнання професіоналізму партнера; морально-етичний зміст довіри полягає у визнанні її як цінності, як прикладу доброї поведінки; екологічне тлумачення довіри виходить із розуміння суспільства як системи, яка прагне стабільності

³ <https://www.dilemascontemporaneoseduacionpoliticaayvalores.com/index.php/index>

та рівноваги, тобто суспільства, в якому довіряти та виправдовувати довіру є доречним, природним та раціональним.

Опитано 196 осіб, з них 31 співробітник і 85 студентів НПУ ім. М.П. Драгоманова; 33 співробітники та 47 студентів Національного університету біоресурсів і природокористування.

У продовження нашого дослідження довіри як когнітивної основи соціальної згуртованості ми подаємо в таблиці 3 аналіз довіри як її основного компонента. Дослідження проведено на 196 респондентах.

Дані були проаналізовані з використанням середнього значення (середній бал). Це дозволяє побачити ступінь відхилення значень від середнього та оцінити достовірність результатів⁴.

За результатами нашого дослідження ми бачимо, що в цілому рівень довіри в університетській спільноті середній, і майже всі сфери тяжіють до верхнього показника середнього. Кожен домен має рівень вище 4,5 (окрім «Довіра як особистісна характеристика» – середній бал 4,35 та «Довіра до лідерів» – середній бал 4,48). Але у випадку «Комунікаційна довіра» ми маємо вищий показник

Таблиця 3

Результати вимірювання довіри в університетській спільноті

Домени	Середнє
Довіра як особистісна характеристика	4,35
Довіра близькому колу колег	4,75
Довіра організації	4,69
Довіра до лідерів	4,48
Функціональна довіра	4,57
Контрактна довіра	4,72
Комунікаційна довіра	5,02
Компетентісна довіра	4,71
Моральна та етична довіра	4,51
Екологічна довіра	4,91
Змістовна	4,77

⁴ Nesterova M, Dielini M., Shynkaruk L, Yatsenko O. (2020). Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities, International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), 8(1), 15-23. <https://doi.org/doi: 10.5937/IJCRSEE2001015N>

(середній бал 5,02). Це означає, що респонденти в університетській спільноті мають середній рівень довіри. Ці значення охоплюють як аналізовані університети – НПУ та НУБіП, так і аналізовані групи – співробітників і студентів.

Як зазначалося, вища точка має домен «Змістовна довіра». Цей результат означає, що для всіх опитаних людей ця сфера довіри є основною і найважливішою мотивацією. Також ми отримали високий середній бал області – «Екологічна довіра» (середній бал 4,91, що означає, що ця форма довіри формується з екологічного ставлення до інших і прийняття цього у відповідь. Сьогодні люди розуміють необхідність екологічної поведінки та віра в те, що інші також роблять те саме.

Ми проаналізували різницю між «змістовною» і «функціональною» і дійшли висновку, що «змістовна» має вищу цінність (середній бал 4,77), ніж «функціональну» (із середнім балом 4,57), але ця різниця не є істотною.

Найменше значення «Довіра як особистісна характеристика» означає, що представники мають таку якість за своєю природою, за своєю суб'єктивністю, без раціональної оцінки. Респонденти довіряють менше, ніж близькому колу колег чи організації, чи керівникам.

Результат «Довіра близькому колу колег» (середній бал 4,75) показує, що люди більше довіряють своїм близьким колегам, ніж організації (середній бал 4,69) або керівникам (середній бал 4,48).

Але, незважаючи на різницю в результатах, ми бачимо, що всі вони мають однаковий рівень довіри – середній рівень.

Щоб поглибити наше дослідження, ми проаналізували, чи є різниця між групами респондентів. Перш за все, враховуючи специфіку освітньої сфери, ми досліджували як працівників університету (64 особи), так і студентів (132 особи). Це дозволяє зробити висновок про різницю в довірі як конструкції між цими двома групами.

Результати дослідження представлені в таблиці 4. Як видно, істотної різниці в результатах немає.

Як показано в таблиці 4, значення для аналізованих груп майже однакові. Усі вони мають середній рівень, за винятком «Комунікаційної довіри» (із середнім балом 5,13) співробітників (переважно викладачів), тобто тяжіють до верхнього середнього рівня довіри. Це означає, що довіра співробітників залежить від компетентності особистості, з якою вони спілкуються.

Таблиця 4

Результати оцінки довіри співробітників та студентів

Домен	Працівники	Студенти
	Середнє	Середнє
Довіра як особистісна характеристика	4,50	4,28
Довіра близькому колу колег	4,96	4,65
Довіра організації	4,71	4,68
Довіра до лідерів	4,81	4,32
Функціональна довіра	4,74	4,48
Контрактна довіра	4,66	4,75
Комунікаційна довіра	5,13	4,96
Компетентісна довіра	4,70	4,71
Моральна та етична довіра	4,41	4,55
Екологічна довіра	4,84	4,94
Змістовна	4,75	4,78

Примітно, що «Довіра до близького кола колег» та «Екологічна довіра» мають вищі результати за інші напрямки (середній рівень 4,96, середній рівень 4,84 відповідно).

Також ми проаналізували студентів НПУ та НУБіП і отримали майже однакові результати: усі значення доменів довіри знаходяться на середньому рівні. Водночас «Екологічна довіра» вище своїх значень для студентів (середні показники 4,94 і 4,84 відповідно). Це відображає важливість цієї сфери для студентів і їх сприйняття цієї сфери.

Ми дослідили, що для студентів більш важливими є області «Контрактна довіра» та «Моральна та етична довіра» (середні бали 4,75 та 4,55 відповідно). Для співробітників значення цих доменів знаходяться на нижчому рівні.

Ми окремо досліджували спільноти в обох університетах. Першою була НПУ. Ми порівняли рівень довіри співробітників і студентів у цій університетській спільноті. Кількість респондентів склала 116 (31 працівник, 85 студентів).

Результати представлені в таблиці 5.

Ми могли спостерігати, що значення доменів довіри майже на одному рівні для кожної групи респондентів у НПУ. Але ми повинні звернути увагу на деякі ключові моменти:

Таблиця 5

Результати вимірювання довіри співробітників та студентів до університетської спільноти НПУ

Домени	Працівники	Студенти
	Середнє	Середнє
Довіра як особистісна характеристика	4,69	4,23
Довіра близькому колу колег	4,54	4,47
Довіра організації	4,15	4,62
Довіра до лідерів	4,28	4,21
Функціональна довіра	4,42	4,38
Контрактна довіра	4,45	4,79
Комунікаційна довіра	4,39	4,98
Компетентісна довіра	4,68	4,79
Моральна та етична довіра	4,29	4,55
Екологічна довіра	4,68	5,06
Змістовна	4,50	4,83

1. Для співробітників більш важлива область «Довіра як особистісна характеристика», ніж для студентів (середні бали 4,69 і 4,23 відповідно).
2. Для студентів більш значущі «Комунікаційна довіра» (середній бал 4,98) та «Екологічна довіра» (середній бал 5,06), останній досяг вищого показника серед інших доменів і може бути охарактеризований як найвищий середній.

Результати для всієї університетської спільноти відображають достатній рівень довіри всередині університетської спільноти, який у деяких сферах досягає найвищого рівня.

Ми також досліджували оцінку рівня довіри в спільноті НУБіП. Результати представлені в таблиці 6⁵.

По НУБіП ми отримали зовсім інші дані. Є більше значень, які мають вищі бали, і ми оцінюємо їх як найвищий середній рівень довіри.

Переважно це стосується працівників та функціональної довіри, середній бал яких дорівнює 5,22. Це свідчить про вищий середній рівень довіри до колег, організації та керівників, а також

⁵ Nesterova M, Dielini M., Shynkaruk L, Yatsenko O. (2020). Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities, International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), 8(1), 15–23. <https://doi.org/doi: 10.5937/IJCRSEE2001015N>

Таблиця 6

Результати вимірювання рівня довіри співробітників і студентів до університетської спільноти НУБіП

Домени	Працівники	Студенти
	Середнє	Середнє
Довіра як особистісна характеристика	4,98	4,37
Довіра близькому колу колег	5,36	4,97
Довіра організації	5,23	4,79
Довіра до лідерів	5,30	4,52
Функціональна довіра	5,22	4,66
Контрактна довіра	4,85	4,68
Комунікаційна довіра	5,82	4,94
Компетентісна довіра	4,73	4,57
Моральна та етична довіра	4,52	4,55
Екологічна довіра	5,00	4,72
Змістовна	4,98	4,69

про майже високий рівень «Комунікаційної довіри» (середній бал 5,82). Це можна пояснити специфікою їх роботи. Викладачі розуміють, що комунікація є одним із інструментів їх ефективної роботи, тому мотивують спілкуватися якомога успішніше.

Ми досліджували рівень довіри студентів, який знаходиться на середньому рівні без істотних відхилень.

Ми порівняли результати між працівниками двох університетів і помітили, що вони мали невелику різницю у значеннях: НУБіП має майже високий рівень («Комунікаційна довіра» із середнім балом 5,82 для НУБіП проти середнього балу НУБіП 4,80 для НПУ), деякі інші («Довіра близькому колу колег», «Довіра організації», «Довіра лідерам», «Екологічна довіра») знаходяться на найвищому середньому рівні, а деякі з них на тому ж рівні, що і для НПУ. Загалом суттєвої різниці між університетами не виявлено.

Студенти обох університетів мають майже однаковий рівень довіри. В одному випадку результат НУБіП вищий («Довіра до близького кола колег», середній бал 4,97 для НУБіП проти середнього балу 4,47 для НПУ). Для інших областей навпаки («Екологічна довіра», середній бал 5,06 для НПУ проти 4,72 для НУБіП).

Таким чином, згідно з кількісним аналізом ми дійшли висновку, що великої розбіжності у значеннях не було.

Таким чином, в цьому методологічному дослідженні було ще раз доведено, що соціальна згуртованість є складним, але важливим для вивчення концептом, оскільки розуміння соціальної згуртованості зумовлює розуміння складників цього концепту: взаємодопомоги, довіри, сприйняття відмінності, сприйняття справедливості, громадську включеність тощо⁶.

Рівень соціальної згуртованості українського суспільства на момент проведення дослідження був невисоким і, за деякими оцінками, має тенденцію до зниження. Зниження – це наслідок зростаючої соціальної нерівності, низького рівня довіри населення до інститутів влади та інших інститутів, масових проявів соціальної дезінтеграції, ерозії соціальної солідарності та цінностей праці. Інтереси підвищення соціальної згуртованості суспільства потребують реалізації комплексу заходів наукового, прикладного, інституціонального характеру. Війна в Україні щодня змінює ці параметри соціального моніторингу, адже соціальні зміни є турбулентними і непередбачуваними.

Це дослідження дає нам розуміння цінностей довіри та соціальної згуртованості як ключових рушійних сил соціальної поведінки в різних ситуаціях соціальних викликів, зокрема викликів пандемії.

Наведене кількісне дослідження дозволяє перейти до якісного аналізу. Результати відповідають критеріям якісного дослідження. Це: ситуаційний аналіз; спрямовані на те, щоб зробити висновки на основі зібраних даних, але не на перевірку попередньої теорії; вивчення поведінки в природному середовищі та неконтрольованих умовах або ізоляції тощо (Apuke, 2017)⁷. Отримані результати дозволяють стверджувати, що рівень довіри серед студентів і викладачів НПУ ім. Драгоманова (НПУ) та Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП) знаходиться на стабільному середньому рівні з незначними коливаннями. Вищі показники довіри присутні по відношенню до близького

⁶ Nesterova M, Dielini M., Shynkaruk L, Yatsenko O. (2020). Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 8(1), 15-23. <https://doi.org/doi: 10.5937/IJCRSEE2001015N>

⁷ Apuke O.D. (2017). Quantitative research methods: a synopsis approach. *Arabian Journal of Business and Management Review (Kuwait Chapter)*, An Open Access Journal Vol. 6 (10), p. 40 – 47. <https://doi.org/10.12816/004033>

кола колег на функціональному рівні серед усіх респондентів, а на змістовному рівні стабільно високі показники екологічної довіри. Це свідчить про те, що універсальна основа довіри як необхідного елемента соціальної системи знайома і сприймається респондентами як безумовна цінність. Згідно з попередніми дослідженнями на основі моделі соціальної згуртованості, довіра є одним із ключових факторів соціальної згуртованості, зокрема, в освітній спільноті. Отримані результати показують відповідну кореляцію між рівнем довіри та рівнем соціальної згуртованості принаймні в НПУ імені Драгоманова (Нестерова, Деліні, Заможський, 2019)⁸.

Індикатори «Довіра до організації» та «Довіра до лідерів» суттєво відрізняються для НПУ та НУБіП. Можливо, це результат недостатнього рівня гнучкості та публічності керівництва НПУ. Загалом рівень «Довіра до організації» та «Довіра до лідерів» вищий серед працівників, ніж серед студентів. Можливо, це можна пояснити довшою історією взаємодії між співробітниками університету, міцнішими комунікаціями.

Водночас стабільні середні показники в різних сферах опитувальника щодо розуміння довіри свідчать про відсутність активної життєвої позиції, інертність та низьку ініціативу. У цьому випадку виходить замкнене коло: низький рівень довіри свідчить про низьку згуртованість громади. Це може бути викликано різними причинами, які потребують більш глибоких і детальних досліджень. Можна припустити, що хаотичний і недемократичний стиль управління університетом та несприятливий клімат для самореалізації призводять до низьких очікувань членів університетської спільноти. Це буде предметом подальших досліджень.

⁸ Nesterova M, & Dielini M., & Zamozhskiy A. (2019). Social Cohesion in Education: Cognitive Research in the university community.

5. Дослідження міжкультурного аспекту соціальної згуртованості

Міжкультурний фокус в соціальному контексті означає акцент на розуміння та взаємодію між представниками різних культур, при чому ці різні культури не обов'язково мають бути різного етнічного походження. Цей підхід важливий для побудови взаєморозуміння, сприяння толерантності та створення гармонійних спільнот. В освітній сфері освітяни, також як і соціальні працівники, психологи та інші фахівці допомагаючих професій, повинні бути чутливими до культурних відмінностей. Це означає розуміння та повагу до різних культурних поглядів, традицій, вартостей та способів життя. Розвиток навичок міжкультурного спілкування дозволяє ефективно взаємодіяти з представниками інших культур. Це включає в себе вміння слухати, розуміти та адаптуватися до різних стилів комунікації, що, безумовно, сприяє соціальній згуртованості. Для розвитку соціальної згуртованості не тільки соціальні служби та програми, а й освітні програми повинні бути адаптованими до культурних потреб та контексту. Наприклад, розуміння, як культурні особливості впливають на реакцію на освітні та соціальні програми, може допомогти забезпечити їхню ефективність. Розвиток культурної компетентності в освіті дозволяє формувати толерантні та відкриті до світу покоління. Це може бути вбудовано в навчальні програми та методики. Міжкультурний фокус передбачає визнання та подолання культурних стереотипів. Важливо сприяти формуванню об'єктивного уявлення про різні культури та попереджати пристосування до штампів. Для цього потрібно розвивати гнучкість та толерантність як основні цінності, що допомагає всім членам спільнот пристосовуватися до різноманітності та уникати конфліктів. Міжкультурний фокус у соціальному контексті може сприяти створенню інклюзивного та динамічного суспільства, де різні культури взаємодіють та збагачують одна одну. В освітньому контексті ця також сприяє позитивній синергії та взаємозбагаченню через культурне різноманіття¹.

¹ Нестерова М., Крючко В. Європейські освітні стратегії просування культурного різноманіття. Вища освіта України, 2021. – № 3. – С. 75–81

Наші дослідження міжкультурного аспекту соціальної згуртованості були продовженням дослідження довіри, як когнітивного механізму соціальної згуртованості, що було наведено вище в наших дидактичних матеріалах.

Міжкультурний фокус у контексті дослідження довіри як когнітивного механізму соціальної згуртованості може виявитися особливо цікавим і значущим. Надалі викладено кілька напрямків, які можна врахувати в такому дослідженні:

Міжкультурні різниці в розумінні довіри:

Різні культури можуть мати різні уявлення про те, що вважається довірою та довір'ям та як це виражається. Дослідження може включати аналіз культурних аспектів, що впливають на сприйняття та розуміння довіри.

Вплив культурних стереотипів на довіру:

Важливим в освітньому просторі може бути вивчення того, як культурні стереотипи впливають на ступінь довіри в міжкультурних відносинах. Це може включати аналіз, як стереотипи можуть ускладнювати або полегшувати процеси згуртованості.

Крос-культурні аспекти довіри у співпраці:

Розгляд взаємодії та співпраці між представниками різних культур з точки зору довіри. Дослідження може вивчати, які аспекти культур впливають на готовність співпрацювати та довіряти іншим.

Мовні аспекти та культурна довіра:

В освіті також є важливим аспектом досліджень, як мовні аспекти, такі як мовлення, жести, тон голосу, можуть впливати на ступінь довіри в міжкультурних комунікаціях.

Спільнотні організації та міжкультурна довіра:

Для соціальної згуртованості на різних рівнях потрібен аналіз взаємодії в спільнотних організаціях, де люди з різних культур співпрацюють для досягнення спільних цілей. Перспективним та глибоким питанням є, які фактори впливають на рівень довіри в таких групах.

Роль інноваційності та відкритості до нового в розбудові довіри:

Дослідження того, як відкритість до нових ідей, перспектив та культур може сприяти або перешкоджати розбудові довіри між представниками різних культур. Розвиток інноваційності та відкритості до нового є одним із ключових факторів розбудови довіри.

Міжкультурне навчання як засіб підвищення довіри:

В розбудові довіри освітній компонент міжкультурних комунікацій грає надзвичайно важливу роль, адже освітні програми з міжкультурного навчання можуть сприяти розумінню та збільшенню рівня довіри між індивідами та групами різних культур.

Міжкультурна толерантність та її вплив на довіру:

Також перспективними є дослідження взаємозв'язку між міжкультурною толерантністю та рівнем довіри в міжкультурних відносинах. А освітні спільноти відкривають можливість практичних досліджень – саме в освітніх спільнотах зустрічаються представники різних культур і є можливість моніторингу різних станів толерантності.

Всі вищезазначені аспекти можуть допомогти глибше зрозуміти, як різні культурні чинники впливають на когнітивні механізми довіри та взаємодії між індивідами та групами з різних культур.

Культурне різноманіття є однією з найважливіших цінностей європейського простору. «Громадяни Європейського Союзу об'єднані спільними цінностями, такими як свобода, толерантність, рівність, солідарність та культурна різноманітність ...»². Але необхідність просування політики щодо культурного різноманіття визначає складність процесу трансформації освіти у набутті міжкультурних атрибутів. Соціальні інновації в освіті, які так потрібні в сучасних умовах неперервних бурхливих соціально-економічних криз, також потрібно розглядати у фокусі міжкультурного підходу, просувати розвиток міжкультурної компетентності. Отже, яким чином та на яких ціннісних засадах повинна вибудовуватися національна система вищої освіти, які освітні стратегії просування культурного різноманіття потрібно впроваджувати є одним із найважливіших питань для всіх учасників спільного європейського простору вищої освіти³.

У європейському контексті культурне різноманіття також сприймається як важливий ресурс для покращення суспільства, включаючи сприяння інноваціям та конкурентоспроможності⁴.

² Leitner Ch. Walking the Tightrope – Cultural Diversity in the Context of European Integration. Електронний ресурс: Режим доступу – http://aei.pitt.edu/823/1/2000_1_3.pdf

³ Нестерова М., Крючко В.

⁴ Рубікондо К. Інтеркультурна компетентність. Посібник для тренерів Режим доступу: <https://rm.coe.int/intercultural-competence-trainers-manual/1680a0b9d2>

Як вже зазначалось вище, в НПУ ім. М.П. Драгоманова з 2013 року тривають дослідження європейських освітніх стратегій, зокрема, в сфері просування культурного різноманіття: було відкрито освітню програму для магістрів за кращими європейськими методологічними підходами в цій сфері. Також під час практичних досліджень в рамках виконання науково-дослідної теми «Концептуальні засади когнітивних технологій в освіті» були впроваджені емпіричні методи дослідження культурного різноманіття та соціальної згуртованості – фасилітаційні сесії та тренінги програми «Активні Громадяни» Британської Ради в Україні (НПУ ім. М.П. Драгоманова – партнер програми, а професор М. Нестерова – сертифікований фасилітатор програми). Досвід участі НПУ ім. М.П. Драгоманова в якості партнера цієї програми дав значний поштовх в напрямку розвитку практичної методології розвитку соціальної згуртованості, а також інших важливих ціннісно-орієнтованих компетенцій, в першу чергу міжкультурної компетенції учасників тренінгів «Активні громадяни». Методологічні здобутки також впроваджувались в ході імплементації проекту Жан Монне Проект «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» (EVDISD) в сфері дослідження цінностей ЄС та способу їх впровадження в українську освітню систему (насамперед у сфері вищої освіти) для сталого розвитку. В рамках впровадження цього проекту було проведено не тільки компаративістські теоретико-методологічні дослідження соціальної згуртованості та міжкультурної компетентності, а й практичні дослідження в сфері культурного різноманіття, зокрема, дослідження рівню міжкультурних комунікацій в університетській спільноті НПУ ім. М.П. Драгоманова.

5.1. Методологія дослідження міжкультурного аспекту соціальної згуртованості

Для дослідження зв'язку соціальної згуртованості та рівню міжкультурних комунікацій в університетській спільноті НПУ ім. М.П. Драгоманова було створено авторську методологію, яка базується на виокремленні трьох рівнів дослідження «Знання (Осмилення)» – «Практика (Діяльність)» – «Перетворення (Перспективи)». Для вимірювання міжкультурної комунікації було

розроблено опитувальник, який конкретизує концептуалізації по кожному домену зазначеної тріади. Тобто, кожен з цих доменів описує певну сферу, в якій проявляється міжкультурна комунікація, реалізуються цінності різноманіття та інклюзії (соціальної інклюзії в даному контексті).

Для першого рівня дослідження основним є осмислення, а ключовим фокусом є цінність культури. Дослідження цінності культури розподіляється на переконання в цінності змісту кожної культури та на розуміння цінності культури в світоглядних принципах та переконаннях. Фактично це дослідження рівню знання власної культури та знання про цінності інших культур. Також додається ще одна частина спеціалізованої концептуалізації – цінність взаємодії, переконання в цінності взаємодії в різноманітному полі культур. Таким чином, загальна концептуалізація оцінює розуміння цінності культури в світоглядних принципах та переконаннях, знання власної культури та знання про цінності інших культур.

Інший рівень дослідження – «Практика», категорія діяльності. Досліджується мотивація діяльності, аналізується налаштованість до взаємодії в полікультурному середовищі, безпосередня участь в міжкультурних комунікаціях, а в загальній концептуалізації – готовність до взаємодії з представниками інших культур, безпосередня активність в контексті міжкультурної комунікації.

Третій рівень «Перетворення» (Перспективи) досліджує як множинність культур, так і віра в унікальність кожної культури. Загальна концептуалізація на цьому рівні – оцінка розуміння і готовності до участі в міжкультурному діалозі, зокрема, в контексті освіти та самореалізації.

Розглянемо докладніше концептуальні засади кожного домену методологічної тріади. Комунікація в широкому сенсі здійснюється в певному культурному контексті. Індивід як носій певного типу культури здійснює комунікації на підставі т. зв. «фонових знань», тобто світогляду, сформованого в певній ідеологічно-ціннісному середовищі. У науковій літературі для опису цього феномена використовуються різні терміни: «фрейм», «схема», «система координат», «призма», «мережа». Загальним в цих твердженнях є вказівка на те, що певний тип культури формує відповідні процедури сприйняття і верифікації будь-якої інформації, з якою взаємодіє індивід. Саме розбіжність таких фонових знань в учасників

комунікації є причиною виникнення нерозуміння, і як наслідок, конфліктів.

Відповідно, перший рівень дослідження «Знання» передбачає рефлексію власних фонових знань і установок в міжкультурних комунікаціях, що обумовлено традиційним неусвідомленим характером світоглядних патернів.

На кожному рівні дослідження передбачена диференціація вектору особистісної орієнтації: спрямованість на приватне або на загальне, унікальне або універсальне в культурі. Так, спрямованість особистості на цінність культури стверджує наявність толерантності, але вибірковості. Спрямованість на цінність взаємодії свідчить про «децентралізацію» світогляду, відсутність уявлень про центр і периферію.

На другому рівні дослідження «Діяльність» ми можемо побачити, що фонові знання, або патерни життєдіяльності актуалізуються і проявляються в безпосередніх актах взаємодії представників різних культур. Що стосується розбіжності змісту таких патернів потенційно можливе виникнення ситуації нерозуміння і конфлікту. Однак обізнаність про подібні відмінності істотно знижує потенційні ризики.

Створити ефективну співпрацю в міжкультурній комунікації можливо на підставі загального поля знання і дії, інтересу і довіри. Такий простір діалогу продукує формування міжкультурних комунікативних компетенцій, наявність яких забезпечує ефективність комунікації. Іншими словами, знання розкриває своє призначення в дії. Отже, діяльнісний рівень міжкультурної взаємодії передбачає не тільки інформованість про специфіку інших культур, а також позитивне емоційне сприйняття іншокультурних явищ, стабільну мотивацію співпраці і космополітичні переконання. Тому другий рівень дослідження («Діяльність») спрямований на виявлення готовності, інтересу і безпосередньої участі анкетованих в міжкультурних проектах і заходах. Диференціація на цьому рівні прагне показати різницю між громадською думкою щодо міжкультурної комунікації (мотивація діяльності) і особистою участю в таких проектах (реалізація діяльності).

На третьому рівні, фінального домену – «Перспективи», можна вибудувати перспективи подальших досліджень міжкультурних комунікацій в соціокультурній та освітній сфері. Освітня сфера

є дуже перспективною в цьому сенсі, адже сама процедура побудови треків подальших досліджень найчастіше викладається в рамках освітніх програм та із застосуванням практичного досвіду.

Міжкультурна компетентність є динамічною структурою, на стійкість якої доцільно впливати засобами освітніх практик. Співвіднесення індивідуальної актуалізації в міжкультурному діалозі з перспективами самореалізації в глобалізованому світі є істотним чинником мотивації розвитку міжкультурних компетенцій. Відповідно, відбувається значний світоглядний поворот, який впливає на ефективність соціальної (зокрема, міжкультурної комунікації): «інший» як носій іншої культури стає не противником, а партнером по загальним цілям, ідеалам і прагненням. Потреба в ефективності подібних комунікацій обумовлена проблемами та завданнями сучасної соціокультурної сфери, для вирішення яких як на глобальному, так і на локальних рівнях необхідні інтеграція і оптимізація міжкультурних зв'язків та взаємодій. Тому третій рівень дослідження («Перспективи») спрямований на вивчення не актуального, а перспективного плану міжкультурних комунікацій. Іншими словами, він сфокусований на дослідженні рівня усвідомленості і готовності розвивати свої міжкультурні компетенції. В першу чергу, в контексті освітніх практик і самореалізації. Диференціація на цьому рівні означає перевірку можливості синтезу культур, а не їх просту «суму» в полікультурному вихованні.⁵

З методологічної точки зору важливо відмітити, що дане опитування було проведено після впровадження європейських освітніх стратегій в сфері культурного різноманіття. Представники університетської спільноти НПУ ім. М.П. Драгоманова з 2017 року приймали участь в міжнародних проєктах напряму Жана Монне, які були спрямовані саме курсах з поширення Європейських студій в соціокультурній сфері – «Соціальні інновації в освіті», «Культурна політика ЄС», «Європейська політика соціальної згуртованості», «Міжкультурний діалог ЄС», тощо. Ці курси не тільки інформували щодо європейської освітньої політики щодо культурного різноманіття. Для освітян НПУ ім. М.П. Драгоманова (а потім через полі-

⁵ Нестерова М. Європейські цінності міжкультурної комунікації в університетській спільноті/М. Нестерова, О. Яценко, М. Деліні, Г. Валенса // Вища освіта України, 2020, № 4. С. 47–52.

тику максимального поширення результатів та відкритої участі в заходах проєктів до них долучилися освітяни багатьох інших закладів вищої освіти) це також можливість практично розвинути міжкультурну компетентність через інтерактивні методи спілкування, відпрацювання проблемно-орієнтованих завдань та кейсів. Так, наприклад, використовувалось як методологічний інструментарій «Дерево міжкультурної компетентності». В метафорі дерева під коріннями розуміється культура (ідентичність, цінності, ставлення, вірування) та спілкування (мова, діалог, невербальна поведінка). Стовбур – це культурне різноманіття, права людини, міжкультурний діалог, тощо. Гілки уособлюють практичні, оперативні кроки – роз'яснення, навчання, просування, тощо. А листя означають міжкультурну (інтеркультурну) відповідальність, грамотність, зручність, креативність, емоції, знання і так далі. Цінність різноманіття також підтримується в цій моделі і тим, що зазвичай декілька листків Дерева умисно залишаються вільними, щоб це дуже живе Дерево можна було доповнити наявним різноманіттям контекстів⁶. Але в даному практичному дослідженні використовувався метод опитування. За логікою попередніх досліджень було розроблено авторський онлайн опитувальник, фактично, рівню міжкультурної компетентності.

Опитувальник по вимірюванню міжкультурної комунікації

1. Вас цікавлять традиції та цінності інших культур?
2. Ви погоджуєтесь із твердженням про цінність кожної культури?
3. Специфіка культури впливає на ефективність взаємопорозуміння?
4. Вам комфортно спілкуватись з представниками інших культур?
5. Ви сприймаєте представників інших культур як партнерів у спільній діяльності?
6. Ви визнаєте доцільність міжкультурного діалогу?
7. Наявність спільної мети сприяє налагодженню міжкультурної комунікації?
8. Ви берете участь в культурно-дозвіллевих заходах з метою вивчення інших культур?

⁶ Рубікондо К. Інтеркультурна компетентність. Посібник для тренерів. С. 21. Режим доступу: <https://rm.coe.int/intercultural-competence-trainers-manual/1680a0b9d2>

9. Ви утримуєтесь від участі в дискусіях про переваги або недоліки певної культури?

10. Вам цікаві проекти міжкультурного спілкування?

11. Ви берете участь у проектах міжкультурного спілкування?

12. Проекти міжкультурного спілкування важливі для соціальної стабільності та економічного зростання?

13. Специфіка культури не впливає на ефективність навчання?

14. Традиції освіти вашої культури змістовні та ефективні для представників інших етносів?

15. Ви готові долучатись до освітніх практик інших культур?

16. Процеси глобалізації впливають на зміст та якість освіти?

17. Чи можливо створити універсальний освітній стандарт?

18. Навички взаємодії з представниками інших культур потрібні вам для встановлення ділових контактів/організації дозвілля/самоосвіти?

В опитуванні взяли участь 230 студентів та 42 викладача НПУ імені М.П. Драгоманова. З урахуванням значної різниці в кількості опитованих з кожної групи, було не доцільним порівнянням між ними, але усі вибірки є репрезентативними, що підтверджується результатами середньої та стандартного відхилення.

Для аналізу достовірності отриманих даних використовувалось математичне середнє та стандартне відхилення, які показали, що отримані значення однорідні та результати можуть бути інтерпретовані достовірно. Результати дослідження наведено на рис. 9–11.

В цілому, можна казати, що всі показники мають значення вище середніх, що позитивно характеризує ставлення студентів та викладачів університету до інших культур, їхнє сприйняття інших культур, толерування них та готовність до співпраці та поєднання культурних активностей (табл. 6). Це є важливим на цей час, адже Україна на шляху до євроінтеграції, де одним із основних є повага та прийняття різноманітності культур.

Серед вибірки можна виділити дві групи – студентів (230 осіб) та викладачів (42 особи). З урахуванням значної різниці в кількості опитованих з кожної групи, вважається не доцільним порівнянням між ними, але усі вибірки є репрезентативними, що підтверджується результатами середньої та стандартного відхилення. Спочатку проаналізуємо групу викладачів.

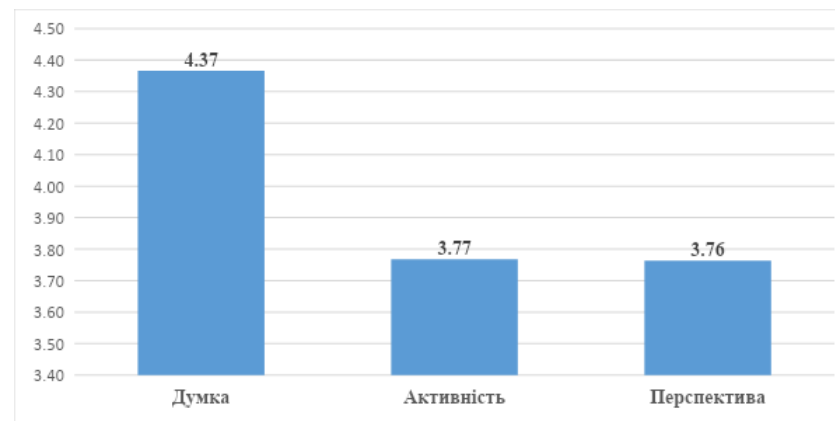

Рисунок 9. Результати виміру довіри всієї вибірки

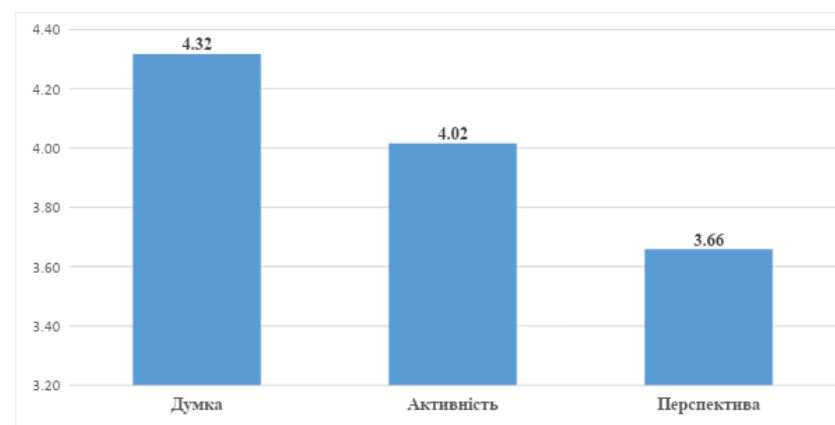

Рисунок 10. Результат вимірювання довіри серед викладачів

У викладачів переважає (рис. 10) також перша категорія «Думка» (4,32; 0,87), яка є лідером також й в інших аналізованих групах. Блок культурної цінності має більше значення ніж другий блок «Цінність кооперації» – 4,40 проти 4,23, що показує більше значимість цінності культур, їх сприйняття, ніж готовність до співпраці з людьми з інших культур. Але ця різниця є незначною

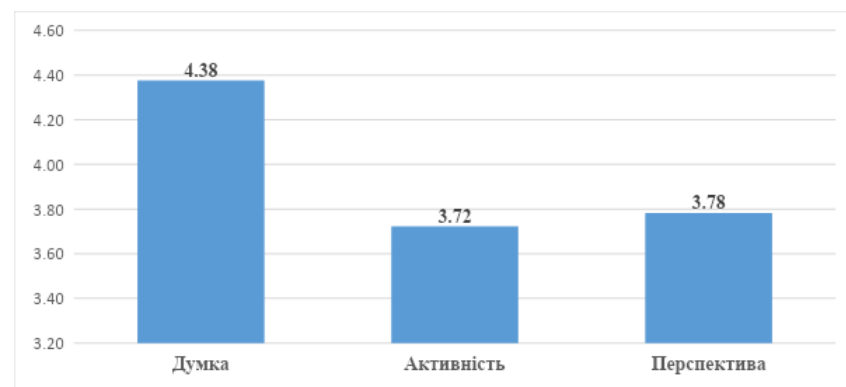

Рисунок 11. Результат вимірювання довіри серед студентів

Таблиця 6

Результати дослідження міжкультурної комунікації в освітній спільноті

Категорії та блоки	Всього		Викладачі		Студенти	
	Сер.	Ст. відх.	Сер.	Ст. відх.	Сер.	Ст. відх.
Культурна цінність	4,46	0,69	4,40	0,81	4,47	0,67
Цінність кооперації	4,28	0,82	4,23	1,06	4,29	0,76
Думка	4,37	0,82	4,32	0,87	4,38	0,61
Діяльнісна мотивація	3,75	0,80	4,04	0,89	3,70	0,77
Діяльнісна реалізація	3,79	0,91	3,99	1,13	3,75	0,87
Активність	3,77	0,75	4,02	0,94	3,72	0,70
Плюралізм культур	3,57	0,77	3,50	0,88	3,58	0,74
Єдність культурних практик	3,96	0,73	3,82	0,82	3,98	0,72
Перспектива	3,76	0,73	3,66	0,76	3,78	0,59

з урахуванням шкали оцінювання. Обидва показники є вище середнього.

Категорія «Активність» має менше значення у викладачів – 4,02 та показує, що вони менш готові до участі в міжкультурних проєктах ніж сприйняття цінностей різних культур. Тобто вони відносяться з повагою до різних культур, їх традицій та світогляду, але менш схильні в дійсності співпрацювати з людьми з інших культур.

Аналіз по блоках цієї категорії з'ясував, що викладачі менш схильні реалізації міжкультурних проєктів на відміну ніж до мотивації участі в них. Хоча в дійсності ця різниця є незначною (4,04 та 3,99 відповідно).

Бачення перспектив розвитку міжкультурного діалогу, готовності до розвитку міжкультурних компетенцій має найменше значення серед представлених категорій (3,66; 0,76). Культурний плюралізм тут має менші значення (3,50; 0,88) ніж Єдність культурних практик (3,82; 0,82), що означає, що викладачі меш схильні до бачення збереження самобутності культур, а більше схильні до об'єднання культурних практик.

Бачення, ставлення студентів до культури мають приблизно ті самі значення, що й в попередньо аналізованих групах, однак тут відмінності більш відмітні (рис. 11, табл. 6). Так, Думка – також займає позиції лідера та має показник середньої 4,38 (0,61), тоді як Активність – 3,72 (0,70), а Перспектива – 3,78 (0,59). Тобто студенти найбільше відносяться з повагою до культур інших, але менше готові до співпраці в рамках міжкультурних проєктів та менше бачать реальні можливості для розвитку міжкультурного діалогу.

Узагальнюючи, ми можемо зробити висновок, що по групах, що аналізувались, немає істотної різниці у порівнянні із загальною вибіркою опитуваних. В цілому, студенти, як й викладачі, ставляться з повагою до іншої культури, мають достатньо високі культурні компетенції, але більше поважають різні культури ніж готові співпрацювати з представниками з них.

В рамках другої категорії «Активність» аналіз показав, що вона має трохи менше значення, ніж попередня у викладачів, але більше у студентів, тобто викладачі в реальності готові й вмотивовані співпрацювати менше, ніж відносяться з повагою до інших культур.

Третій показник, який відображає готовність до розвитку своїх міжкультурних компетенцій має найнижче значення групі викладачів, але переважає Активність у студентів. Це показує, що в дійсності викладачі не мають за мету розвивати свої міжкультурні навички для співпраці в рамках різних проєктів. А студенти більш схильні до цього та розвитку міжкультурного діалогу. Це можна пояснити віковою групою опитуваних. Викладачі, які брали участь мають вік більше 30 років, тобто менш залученні до участі в поширенні глобальних електронних мереж, соцмереж, розвитку світу та глобаліза-

ції усіх процесів та людей. Тоді як студенти більш залучені до вищеприписаного. Тобто вони бачать в перспективі розвиток міжкультурного діалогу та удосконалення своїх компетенцій в веденні нього.

Наведені дослідження підготували університетські спільноти до діалогу на тему цінностей, впровадження певних ціннісно-орієнтованих інструментів моніторингу та, відповідно, рефлексії. Аналіз цінностей соціальної згуртованості вивів на подальші дослідження рівню довіри в університетському середовищі, як когнітивної засади соціальної згуртованості та формування ціннісно-орієнтованого освітнього середовища. Результати цих досліджень не тільки публікувались у спеціалізованих фахових виданнях, а й були темою наукових обговорень на міжнародних та всеукраїнських заходах Кафедри Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій»⁷.

В цілому, ми бачимо, що рівень міжкультурної компетенції достатньо високий, так як всі показники мають значення вище середнього й з урахуванням шкали оцінювання, то деякі з них можна вважати високими. Як студенти, так й викладачі мають нормальне ставлення до інших культур, сприйняття їхніх традицій та толерантність до них. Актуальний стан співпраці в рамках міжкультурних проєктів та готовність до можливих міжкультурних проєктів. Результати показали, що викладачі більш схильні до співпраці та співпрацюють вже, коли для студентів ця категорія стала найменш значущою. Але у всіх випадках отримані дані є вище середнього не менше ніж на 1, тож рівень міжкультурної компетенції вище середнього рівня. Найбільше респонденти зазначають, що вони мають повагу до інших культур, але менше вмотивовані на співпрацю та готові до реальної участі в міжнародних проєктах. Найменше студенти та, в цілому, вибірка приймають культурний плюралізм та бачать його пристосування до наших реалій. Відповідно, бачення перспективи розвитку міжкультурного діалогу та поєднання культурних традицій є більшим. Можна припустити, що люди готові до об'єднання своїх культур в сучасному світі. Але для більш точних висновків необхідним є проведення подальшого дослідження за темою бачення розвитку культури країн світу та дослідження змін культур на цей час.

⁷ Нестерова М., Крючко В. Європейські освітні стратегії просування культурного різноманіття. Вища освіта України, 2021. – № 3. – С. 75–81.

Отримані результати відобразили важливість для всіх респондентів розуміння значимості своєї культури, толерування сприйняття культур інших народів та етносів. Готовність до співробітництва з різними культурами не дуже висока, але є менш за все показники на рівні «Перспективи», є тенденція до поєднання культурних практик проти культурного плюралізму. В цілому, всі показники мають достатньо високі значення – вище середніх. Це можна інтерпретувати як позитивні тенденції щодо ставлення та сприйняття своєї та інших культур. Особливо це актуалізується за сучасних інтеграційних тенденцій України.

В цілому, різниця між групами, що аналізувались не висока, значення майже усюди однакові. Ставлення у викладачів та студентів до власної культури відповідальне, з розумінням її значимості та повагою до культур інших. Але обидві групи менше готові до співробітництва з представниками інших культур.

Загальна логіка верифікації результатів така: чим більше позитивних відповідей і чим вище ступінь схвалення, тим вище рівень міжкультурних компетенцій реципієнтів щодо знання (думки), практики (діяльності) і мотивації (перспективи). Також можна відмітити окремо актуальний стан готовності до співпраці в рамках міжкультурних проєктів. Хоча більшість опитуваних підтверджували свою повагу до інших культур, вони менше вмотивовані на співпрацю та готові до реальної участі в міжнародних проєктах. Найменше студенти та, в цілому, вибірка сприймають культурний плюралізм та бачать його пристосування до наших реалій. Відповідно, бачення перспективи розвитку міжкультурного діалогу та поєднання культурних традицій є більшим.

В раніше досліджуваній Моделі Соціальної Згуртованості⁸ показаний зв'язок між соціальною згуртованістю та ставленням до іншого, фактично, зв'язок між рівнем соціальної згуртованості та рівнем міжкультурної комунікації, проявленням цінності довіри⁹. Можна зазначити, що зміст міжкультурних компетенцій полягає

⁸ Dragolov, G., Ignác, Z., Lorenz, J., Delhey, J., & Boehnke, K. (2013). Social Cohesion Radar Measuring Common Ground: An international Comparison of Social Cohesion Methods Report. The way of access: http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf

⁹ Nesterova M., & Dielini M., & Zamozhskiy A. (2019). Social Cohesion in Education: Cognitive Research in the university community. International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), 7 (2), 19– 27, doi: 10.5937/IJCRSEE1902019

в особистій зацікавленості та емпатії між членами спільноти. Цей феномен отримав назву «децентралізація світогляду», коли патерни сприйняття і оцінки дійсності, які, фактично, утворюють колективний культурний досвід, спрацьовують на інтерес і співпереживання, а не на відчуження при «зіткненні» культур в соціальних комунікаціях. Ця зміна патернів може бути реалізована саме за допомогою освітніх практик, які вже успішно існують в сфері неакадемічної, неформальної освіти (тренінги з ненасильницького спілкування, міжкультурний діалог, фасилітація, медіація, тощо). Головним принципом їх є усвідомлення власних цінностей, розвиток навичок рефлексії та емпатії. Можна відмітити, що, в тій чи іншій мірі, ці соціокультурні технології імплементовані в систему вищої освіти. Так, наприклад, в НПУ ім. М.П. Драгоманова на кафедрі менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності з 2018 року існує окрема спеціалізація «Соціокультурні технології», викладаються курси із вищезазначених тем, спрямованих на розвиток соціальної згуртованості та міжкультурної комунікації¹⁰.

В результаті проведеного практичного дослідження підтвердилась важливість для всіх респондентів розуміння значимості своєї культури, толерування сприйняття культур інших народів та етносів. Готовність до співробітництва з різними культурами не дуже висока, але є тенденція до поєднання культурних практик проти культурного плуралізму. В цілому, всі показники мають достатньо високі значення – вище середніх. Це можна інтерпретувати як позитивні тенденції щодо ставлення та сприйняття своєї та інших культур в освітній спільноті. Особливо це актуалізується за сучасних євроінтеграційних тенденцій України. Також слід відмітити, що в практичному дослідженні не було встановлено суттєвої різниці між студентами та викладачами. Загальне ставлення у викладачів та студентів до власної культури відповідальне, з розумінням її значимості та повагою до культур інших. Але обидві групи менше готові до співробітництва з представниками інших культур. Можливо, це було пов'язано з відносно однорідним соціально-економічним простором України (на час проведення дослідження). Адже, якщо порівню-

¹⁰ Нестерова М. Європейські цінності міжкультурної комунікації в університетській спільноті/М. Нестерова, О. Яценко, М. Деліні, Г. Валенса // Вища освіта України, 2020, № 4. С. 47–52.

вати українську ситуацію з європейською, то в нашій країні наразі не дуже актуальні проблеми міграції. Це не однозначно позитивний фактор, але він, скоріше за все, буде змінений в період повоєнного відновлення. Плани реконструкції України передбачають значне залучення іноземних фахівців, а також є підстави вважати, що демографічна криза в Україні, спричинена тривалою війною, масовими втратами та вимушеною міграцією українських жінок з дітьми за кордон, буде вирішуватися за допомогою саме міграційних інструментів. Доведено, що в країнах, які представляють собою складне багатонаціональне соціокультурне утворення (в тому числі і через міграційні процеси), соціокультурне та етнічне походження може бути потужним провідником ефективних суспільних установок та поведінки. В Європі, на відміну від класичних «імміграційних країн», як США, Канада та Австралія, не було стандартів вимірювання етнічного походження. Але зараз, мабуть, через посилення міграційних процесів в Європі, розробляються основні теоретичні концепції, структури та критерії класифікації. Наразі в Європі розробляється новий показник етнічного походження, який має як критеріальну, так і передбачувальну обґрунтованість: він передбачає, чи ідентифікують себе респонденти як приналежні до етнічної меншини, і чи вважають вони, що їхня група є дискримінаційною. Він також передбачає силу національної ідентичності та ставлення до імміграції. Особлива ефективність нового показнику полягає в тому, що він визначає як корінні та (суб) національні меншини, так і ті, хто має міграційне походження. Доведено, що в деяких країнах субнаціональні меншини досить відмінні, наприклад, у почуттях дискримінації та у низькому рівні національної прихильності¹¹.

Вплив міжкультурної компетентності та рівня міжкультурних комунікацій на рівень соціальної згуртованості освітніх та соціальних спільнот може бути дуже суттєвим. Стисло окреслимо основні напрями та можливі інструменти, що позитивно впливають на рівень соціальної згуртованості.

Освітні працівники та студенти, які володіють міжкультурною компетентністю, можуть бути більш готовими взаємодіяти

¹¹ Silke L., Schneider & Anthony F. Heath (2019). Ethnic and cultural diversity in Europe: validating measures of ethnic and cultural background. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2018.1550150?journalCode=cjms20>

з представниками різних культур. Їхні знання, уміння та підвищена чутливість до різниць можуть сприяти позитивним міжкультурним відносинам. Введення тренінгів та навчальних програм, спрямованих на розвиток міжкультурної компетентності та навичок міжкультурної комунікації, може покращити якість міжосвітніх відносин в освітніх середовищах. Також організація міжкультурних проектів та заходів (фестивалів, виставок, лекцій тощо) може створити можливості для студентів та працівників навчального закладу взаємодіяти та обмінюватися досвідом. Також створення програм менторства та партнерства між студентами різних культур може підтримувати їхню інтеграцію та взаємодію. Це може зміцнювати відчуття приналежності та спільноти. Звичайно, введення міжкультурних аспектів, модулів розвитку міжкультурної компетентності у навчальні програми може покращити розуміння різних культур, сприяючи тим самим згуртованості. Використання сучасних комунікаційних технологій може полегшити міжкультурну комунікацію та зблизити представників різних культур.

Дослідження цих вищезазначених аспектів може допомогти розкрити механізми впливу міжкультурної компетентності та рівня міжкультурних комунікацій на соціальну згуртованість у сфері освіти.

6. Заключне слово

Соціальна згуртованість, згідно законодавства України та міжнародних договорів, входить до числа національних стратегій та пріоритетів, які має реалізовувати Міністерство соціальної політики та Міністерство молоді і спорту, які на сьогодні не мають якісного інструментарію для оцінки ситуації та впливу на рівень соціальної згуртованості. Має бути розроблена програма Міністерства освіти та науки спільно із зазначеними міністерствами для розробки спільних заходів для розробки та впровадження стратегії розвитку соціальної та освітньої політик. Необхідно запровадити ряд заходів інституціонального, управлінського характеру, які мають забезпечити координацію міжвідомчої наукової і практичної діяльності в сфері соціальної згуртованості¹.

Крім того, необхідно розробити якісний інструментарій дослідження впливу на стан соціальної згуртованості в освітньому просторі та систему моніторингу результатів цього впливу. Дослідження соціальної згуртованості в освітньому середовищі, зокрема, в університетських спільнотах, є першочерговою задачею, тому що вона є одним із важливих чинників розвитку соціальної згуртованості в Україні. Проблема розвитку соціальної згуртованості, особливо молоді, та її реалізація в освітньому вимірі є актуальною не тільки для України, а й для Європи.

Отже, перш за все, необхідно систематично проводити ґрунтовні та якісні дослідження соціальної згуртованості в Україні, особливо із врахуванням соціальних зрушень через війну в Україні. Слід зазначити, що наведені в даних дидактичних матеріалах наявні дослідження мають ряд недоліків, такі як розробка для окремого регіону, що дає уявлення саме про цей регіон, але результат не може бути перенесений на всю країну, або незначну кількість респондентів. Але, з іншого боку, можна відзначити певні методологічні здобутки, які можна поширювати на національному рівні. Так, згідно проведеним дослідженням в НПУ ім. М.П. Драгоманова, для цілей вивчення рівню соціальної згуртованості в спільнотах

¹ Нестерова М., Заможський А. Практики соціальної згуртованості у вищій освіті для сталого розвитку. Вища освіта України. – 2021. – № 3. – С. 39–45.

різного рівня, зокрема, в університетській спільності, можна ефективно використати методикау «Радар соціальної згуртованості».

Україна лише стоїть на порозі практичного втілення доктрини соціальної згуртованості у всі сфери суспільного буття. На цьому етапі надзвичайно важливим є усвідомлення представниками усіх соціальних сил – цінностей і пріоритетів, на яких базується зазначена вище доктрина. Це може бути важливим етапом у розвитку суспільства, оскільки соціальна згуртованість може стати основою для стабільності та розвитку нації.

Практичне втілення, зокрема, в освітній сфері, доктрини соціальної згуртованості може мати наступні ключові напрямки, які можна вважати певними методичними рекомендаціями щодо етапів впровадження:

Усвідомлення і розуміння:

Усвідомленість в широкому сенсі є запорукою успішних змін. А це означає, що має бути максимальне сприяння активному усвідомленню серед представників усіх соціальних сил (освітнього простору) стосовно цінностей та пріоритетів, на яких базується доктрина соціальної згуртованості.

Освіта та пропаганда:

Поширення, пропагування цінностей є надзвичайно важливим процесом в сучасній освіті. Тому потрібно розвивати освітні ініціативи, які спрямовані на поширення інформації про переваги соціальної згуртованості, а також наукових та практичних прикладів з інших країн. В першу чергу, з урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку України, який неможливо реалізувати, якщо не впроваджувати європейські практики соціальної згуртованості.

Співпраця та партнерства:

Одним із проявів соціальної згуртованості є співпраця, партнерство у спільних діях. Отже, для розвитку соціальної згуртованості необхідно вибудовувати механізми співпраці між всіма стейкхолдерами як освітнього простору, так і суспільства в широкому контексті. На макрорівні, потрібен ефективний діалог владою, громадськістю, бізнесом та іншими соціальними силами для спільної роботи над втіленням соціальної згуртованості у всі сфери суспільства. В освітній сфері потрібно також враховувати принцип відкритих соціальних систем та залучати до діалогу всіх стейкхолдерів, а не тільки безпосередніх учасників освітнього процесу.

Комунікація та діалог:

Для успішної реалізації соціальних змін та розвитку соціальної згуртованості необхідно забезпечувати відкритий діалог між всіма зацікавленими сторонами для обговорення цінностей, потреб і очікувань, а також для вирішення можливих конфліктів.

Законодавча та інституційна Підтримка:

Для впровадження та підтримки соціальної згуртованості потрібно розробляти законодавчі та інституційні механізми, що цьому сприятимуть. В освітній сфері неможлива занадто жорстка регуляція, але певні ініціативи та інституціональна підтримка проєктів, спрямованих на розвиток соціальної згуртованості – дуже потрібна. Так, зазначений проєкт “Розвиток соціальної згуртованості суб’єктів освітнього простору” за підтримки МОН України дав можливість змінити світогляд не тільки вчителів, а й учнів та батьків більш ніж у 260 школах України, а також поширювати це і далі: концепт соціальної згуртованості вже стає не просто популярним, а й найбільш важливим, особливо, в умовах нинішньої кризи, спричиненої війною в Україні.

Проектні Ініціативи:

Практика довела, що потрібно запускати проєкти та ініціативи, які сприяють спільній діяльності громадян у вирішенні соціальних та економічних завдань. Це, по-перше, практика реалізації міжнародних освітніх проєктів, зокрема, Програми Європейської Комісії Еразмус+. Вона свідчить, що передача кращого європейського досвіду задля розбудови потенціалу української вищої освіти може бути зразком ефективного вирішення складних соціальних проблем. На загальному соціальному рівні це однозначно сприяє сталому розвитку суспільства.

Моніторинг та оцінювання:

Як свідчить практика вже з іншої соціальної сфери – сфери бізнесу та менеджменту – ми не можемо чимось керувати, якщо не можемо це вимірювати. Отже, потрібно встановлювати систему моніторингу та оцінювання для визначення прогресу у втіленні соціальної згуртованості та для коригування стратегій за необхідності. Крім того, як показали наші дослідження, навіть одне введення поняття «соціальна згуртованість» в спільний дискурс, в практику широкого обговорення, вже сприяє розвитку соціальної

згуртованості, через розуміння важливості цього явища та можливі напрями розвитку.

Ці кроки можуть допомогти забезпечити поступове та збалансоване втілення доктрини соціальної згуртованості в усі сфери суспільства, зокрема, в освітню сферу України. Ситуація в Україні, особливо під час війни, може суттєво впливати на соціальну згуртованість в освітній сфері. Війна створює складні виклики і вимагає особливої уваги до соціального клімату в освітньому середовищі. Військові конфлікти можуть викликати зростання духу солідарності та підтримки в освітній громаді. Важливо, щоб вчителі, студенти та персонал взаємодіяли та підтримували один одного в умовах стресу та невизначеності, яка викликана триваючими бойовими діями. Тому так важливе забезпечення психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу. Вочевидь, військові дії можуть викликати стрес і травму, і школи, університети повинні забезпечити відповідні ресурси та послуги для збереження психічного здоров'я, розвитку резиліентності. Резиліентність має бути проявлена і на іншому рівні – самі освітні установи повинні бути гнучкими та здатними до адаптації до змін в умовах військового конфлікту. Це може включати перегляд навчальних програм, організацію поза навчальних заходів для підтримки та реабілітації.

Головною запорукою розвитку соціальної згуртованості в освіті мають стати діалог та відкритість. Важливо створити середовище, в якому стимулюється відкритий діалог. Заохочення відкритості та обговорення складних питань може сприяти згуртованості та вирішенню конфліктів. Це також сприятиме збереженню навчального процесу. Адже, забезпечення неперервності навчання є ключовим завданням резиліентності освітніх систем. Це включає не тільки навчальний процес, але й створення безпечного та стабільного середовища для студентів та персоналу. Тому так важлива соціальна згуртованість, яка дозволить створити та підтримувати спільноту викладачів, вчителів, учнів, батьків та студентів, яка працює разом для досягнення загальної мети – забезпечення якісної освіти під час війни. Після закінчення військових дій важливо буде надавати підтримку та ресурси для відновлення освітніх установ та відновлення звичного ритму життя. Всі ці аспекти можуть взаємодіяти для створення сильної, згуртованої освітньої спільноти,

яка може подолати виклики в умовах війни і сприяти повоєнному соціальному відновленню.

Практика впровадження міжнародних та державних науково-дослідних проєктів в НПУ ім. М.П. Драгоманова, яка включає в себе достатньо масштабні освітні заходи, дає підстави стверджувати, що процеси дослідження та, головне, практичного розвитку соціальної згуртованості проходять успішно. Для значної кількості освітніх спільнот подальші дослідження та розвиток соціальної згуртованості нерозривно пов'язані із цінностями, входженням в спільний європейський освітній і, в перспективі, соціальний простір.

Сталий розвиток освіти, зокрема, вищої освіти, в Україні повинен мати певні «керуючі параметри», згідно синергетичному підходу та теорії складних систем. Розглядаючи освітнє середовище, освіту як складну соціальну систему, ми повинні винайти ці керуючі параметри на макро- та мікрорівнях. Якщо розглядати не суто соціальне, а освітнє середовище, то на мікрорівні це можуть бути особистісні цінності, які є, фактично, двигуном сталого розвитку (в даному випадку індивідуального) освітян. А на макрорівні це можуть бути соціально-трудова, соціально-психологічні та економічні чинники згуртування в освітніх спільнотах, які дозволяють еволюціонувати освіті як складній соціальній системі. Але, для будь якого рівня, ці чинники згуртування повинні базуватися на основі розуміння спільних цінностей та цілей, впровадження спільних світоглядних принципів. Слід зазначити, що подібний підхід може бути ефективним для дослідження соціальної згуртованості не тільки в освітньому, а й в соціальному просторі. Подолання сучасних соціальних викликів та загроз, зокрема, наслідків пандемії, а тепер вже і широкомасштабної війни, в освітньому та соціальному просторі, можливе тільки з дотриманням ціннісних орієнтирів, які можуть втримати вектор сталого розвитку в умовах невизначеності, психологічної, соціальної та політичної нестабільності.

Рекомендована література

1. Нестерова М., Атнажева Л., Заможський А. Соціальні інновації та управління різноманіттям у співпраці університетів та громад. Вища освіта України. № 1, 2023. С. 47–53.
2. Нестерова М., Деліні М., Заможський А. Вплив пандемії на соціальну згуртованість університетських спільнот. Вища освіта України, 2020 № 3 ст. 50–55.
3. Нестерова М., Заможський А. Практики соціальної згуртованості у вищій освіті для сталого розвитку. Вища освіта України. – 2021. – № 3. – С. 39–45.
4. Нестерова М., Крючко В. Європейські освітні стратегії просування культурного різноманіття. Вища освіта України, 2021. – № 3. – С. 75–81.
5. Нестерова М., Яценко О., Деліні М., Валенса Г. Європейські цінності міжкультурної комунікації в університетській спільноті. Вища освіта України, 2020, № 4. С. 47–52.
6. Рубікондо К. Інтеркультурна компетентність. Посібник для тренерів. С. 21. Режим доступу: <https://gm.coe.int/intercultural-competence-trainers-manual/1680a0b9d2>
7. An Introduction to European Social Cohesion Policy 2014–2020. (2014). https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/basic/basic_2014en.pdf
8. Bondarenko, M. & Babenko, Svitlana & Borovskiy, Oleksiy. (2017). SOCIAL COHESION IN UKRAINE (THE EXPERIENCE OF APPLICATION OF BERTELSMANN STIFTUNG METHOD TO EUROPEAN SOCIAL SURVEY DATA). Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology. 8. 58-65. 10.17721/2413-7979/8.10
9. Budnik, Ch. (2018). “Trust, Reliance, and Democracy.” *International Journal of Philosophical Studies* 26 (2): 221-239. doi:10.1080/09672559.2018.1450082.
10. Dielini, M., Nesterova, M., & Dobronravova, I. (2021). SOCIAL RESPONSIBILITY AND SOCIAL COHESION AS DRIVERS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UNIVERSITIES. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(4), 63-71. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-4-63-71>
11. Dielini, M., Portera, A., Nesterova M., & Milani, M. (2022). Social cohesion and intercultural studies in the educational community. *Skhid*, 3(2). [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(2\).263601](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(2).263601)
12. Dragolov, G., Z. Ignác, J. Lorenz, J. Delhey, & K. Boehnke. (2013). *Social Cohesion Radar Measuring Common Ground: An International Comparison of Social Cohesion Methods Report*. http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf
13. Nesterova M. (2020). “Researches of EU values study in education: inclusion and social cohesion development”. *Vyshcha Osvita Ukrainu [Higher Education of Ukraine]*, (3), 42–51.
14. Nesterova, M., M. Dielini, L. Shynkaruk, & O. Yatsenko. (2020). “Trust as a cognitive base of social cohesion in the university communities.” *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)* 8(1): 15-23. doi:10.5937/IJCRSEE2001015N.
15. Nesterova, M., M. Dielini, & A. Zamozhskiy. (2019). “Social cohesion model in education: cognitive research in the university community.” *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)* 7(2): 19-27. doi:10.5937/IJCRSEE1902019N.
16. Nesterova, M., M. Dielini, & A. Zamozhskiy. (2022). “Social cohesion in educational communities in the crisis states of society”. *Vyshcha Osvita Ukrainu [Higher Education of Ukraine]*, (3).
17. Nesterova, M., & Dobronravova, I. (2022). “Social Self-Organization as Cohesion Driver in Socio-Cultural Sphere”. *Socio-Cultural Management Journal*, 5(1), 58–73. <https://doi.org/10.31866/2709-846x.1.2022.257669>
18. Silke L., Schneider & Anthony F. Heath (2019). Ethnic and cultural diversity in Europe: validating measures of ethnic and cultural background. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2018.1550150?journalCode=cjms20>
19. Svyrydenko D., Nesterova M., Dielini M. (2022) Changes in social cohesion in the university community in the context of crisis phenomena in society. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 No. 3 (2022). – P. 185–197.

Наукове видання

**Європейські практики соціальної згуртованості в освіті
(EU practices of social cohesion in education)**

Дидактичні матеріали

Друкується в авторській редакції

Макет В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку 24.12.22

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 4,65. Обл.-вид. арк. 3,95

Тираж 300 прим. Замовлення № 14-12/03

Відділ реалізації. Тел.: (067) 542-08-01. E-mail: info@book.sumy.ua

ПФ «Видавництво «Університетська книга»»

40000, м. Суми, площа Покровська, 6

Тел.: (0542) 65-75-85. E-mail: publish@book.sumy.ua

www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7461 від 05.10.2021

Віддруковано на обладнанні ПФ «Видавництво “Університетська книга”»